

Försvarshögskolan

Försvarsattachéer i industrins tjänst

Svenska försvarsattachéers stöd till export av försvarsmateriel till
Österrike 1957–1981

Erik Söderberg

C-uppsats Militärhistoria HT 2024

Handledare: Germund Larsson

Abstract

This essay examines the role of Swedish defense attachés in supporting Sweden's defense industry, with a specific focus on Austria during the Cold War (1957–1981). Previous research addresses how attachés aided defense authorities and industry in matters related to the sale and procurement of defense materiel. The research problem examines whether Swedish defense attachés provided sales support prior to its formal inclusion in their mandate in 1985, and if so, how their efforts were conducted and evolved over time.

The theoretical framework is based on "communities of practice", highlighting the informal networks and shared norms that shaped the actions of attachés, diplomats, and defense industry representatives. The inductive methodology involves a qualitative textual analysis of archival documents, including official reports and internal correspondence.

The findings reveal that Swedish defense attachés provided both direct and indirect support to defense export efforts, despite their official mandates not including such efforts until 1985. This support included strategic reporting, direct information exchange with Swedish industry, as well as marketing and demonstrations of defense products. The results also highlight variations in the extent of support, with significant direct involvement between 1965 and 1967, particularly by attaché Gustaf Hamilton in support of SAAB, and a shift to a more indirect role after 1968 related to changes in political circumstances and organizational structure within the Swedish attaché corps.

The study contributes new insights into the informal practices that shaped Swedish defense diplomacy and export strategies during the Cold War, illustrating the contrast between formal policy and actual practice. The findings open avenues for comparative studies of defense attachés' roles in other contexts and countries.

Innehållsförteckning

Abstract	1
1. Inledning	3
1.1 <i>Bakgrund</i>	3
1.2 <i>Tidigare forskning</i>	5
1.2.1 <i>Svensk försvarsindustri och export</i>	5
1.2.2 <i>Försvarsattachéer och försäljningsstöd</i>	8
1.3 <i>Problemformulering</i>	11
1.4 <i>Syfte och frågeställningar</i>	12
1.5 <i>Avgränsningar</i>	13
2. Teori	13
3. Metod och material	15
3.1 <i>Metodologisk diskussion</i>	15
3.2 <i>Material</i>	16
4. Empirisk undersökning	17
4.1 <i>Hur biträdde försvarsattachéerna svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning av försvarsmateriel till Österrike 1957–1981?</i>	17
4.1.1 <i>Indirekt stöd</i>	18
4.2.2 <i>Direkt Stöd</i>	20
4.2 <i>Hur biträdde försvarsattachéerna svenska försvarsmyndigheter i frågor om inköp av försvarsmateriel från Österrike 1957–1981?</i>	30
4.2.1 <i>Försäljningsfrämjande stöd till motköp</i>	30
4.3 <i>Hur förändrades försvarsattachéernas eventuella stöd till svensk försvarsexport till Österrike 1957–1981?</i>	35
5. Slutsatser och resultatdiskussion	39
5.1 <i>Slutsatser</i>	39
5.2 <i>Resultatdiskussion</i>	41
5.3 <i>Resultat i relation till tidigare forskning</i>	44
6. Avslutning	45
6.1 <i>Slutanalys</i>	45
6.2 <i>Eget kunskapsbidrag</i>	45
6.3 <i>Vidare forskning</i>	46
7. Käll- och litteraturförteckning	46
7.1 <i>Källmaterial</i>	46
7.2 <i>Litteratur</i>	47

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Efter andra världskriget etablerades i Sverige en allmän uppfattning om neutralitetspolitiken som en framgångsrik strategi för att hålla landet utanför stormaktskonflikter. Neutralitetspolitikens trovärdighet vilade däribland på självförsörjning avseende anskaffning och produktion av försvarsmateriel. Erfarenheterna från andra världskriget, där importen av materiel varit särskilt svår, underströk behoven av en stark inhemsk försvarsindustri. Detta ledde till en fortsättning och intensifiering i den sedan beredskapstiden storskaliga satsning på uppbyggnad av en försvarsindustri som kunde tillgodose Sveriges behov vid avspärningar, kriser och krig. Den svenska försvarsindustrin förväntades leverera tekniskt avancerad utrustning som motsvarade – eller överträffade – den potentiella fiendens förmåga. Under kalla kriget utvecklades således försvarsindustrin inledningsvis med bred politisk samsyn och betonades vara svensk, tekniskt framstående och effektivt driven.¹

Både staten och försvarsindustrin framhöll försvarsexporten som nödvändig för att upprätthålla en hållbar produktion, med beredskapsmässiga men framför allt ekonomiska skäl som grund. Den svenska marknaden var för liten för att möjliggöra långa produktionsserier och sänka enhetskostnaderna genom stordriftsfördelar, vilket gjorde export avgörande för industrins lönsamhet. Exportens betydelse ökade ytterligare från slutet av 1960-talet, då den politiska enigheten kring försvarsutgifter bröts och 1968 års försvarsbeslut ledde till minskade anslag och sänkta ambitioner. Situationen förvärrades av 1970-talets ekonomiska kris och de snabbt stigande kostnaderna för teknisk utveckling, vilket skapade stora utmaningar för försvarsindustrin. För att kompensera för den minskande inhemska efterfrågan intensifierades exportansträngningarna, och utländska marknader blev avgörande för att säkra industrins fortsatta verksamhet.²

Det är i detta sammanhang betydelsefullt hur den svenska utrikesrepresentationen har verkat för att främja svensk försvarsexport. Utrikesdepartementets beskickningar har bland annat i uppgift att “främja Sveriges näringsliv och utrikeshandel, skapa intresse för svenska varor och tjänster samt i övrigt

¹ B. Karlsson. *Svensk försvarsindustri 1945–1992*. Stockholm: Forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget FoKK, 2015, s. 7–8, 11–16, 29.

² Karlsson, 2015, s. 27, 39–41, 64–69, 94–96.

stödja svenska företag och det svenska näringslivets företrädare”.³ Vid vissa beskickningar tjänstgör även försvarsattachéer – yrkesofficerare med diplomatisk status och immunitet – som representerar försvarsorganisationen utomlands och ansvarar för bilaterala militära och försvarsrelaterade relationer, och vars uppgifter däribland inkluderar att främja hemlandets försvarsindustri.⁴

Internationellt sett har försvarsattachéer spelat en central roll i staters försäljningsansträngningar av försvarsmateriel. I Sverige blev detta dock en formell del av försvarsattachéernas uppdrag först 1985, då de ålades att “biträda svenska försvarsmyndigheter i frågor som berör inköp eller försäljning av materiel och tjänster samt i mån av möjlighet hjälpa andra myndigheter och företag i frågor som rör militära förhållanden”. I deras tidigare föreskrifter från 1957 anges endast att de ska bistå försvarsmyndigheter vid materielinköp, utan att nämna försäljning.⁵

I ljuset av försvarsattachéernas uppdrag att stödja den svenska försvarsindustrin blir deras roll i specifika länder särskilt intressant att undersöka. Ett sådant land är Österrike, som under kalla kriget utmärkte sig som en viktig och återkommande kund av svenskt försvarsmateriel och kan därmed ge värdefulla insikter i hur svenska försvarsattachéer faktiskt agerat i frågor om svensk försäljning av försvarsmateriel.

Efter att ha återfått sin självständighet 1955, efter en tio år lång ockupation av andra världskrigets segrarmakter, blev Österrike grundlagsstadgat neutralt med restriktioner gällande bland annat militärt samarbete med Tyskland och förbud mot robotvapen. Samma år återupprättades den österrikiska försvarsmakten Bundesheer, utrustad med föråldrad materiel som skänkts av ockupationsmakterna. Med ett åter självständigt och neutralt försvar under uppbyggnad framstod Österrike som en attraktiv marknad för Sverige och dess försvarsindustri, med betydande inköp av flygplan från Saab och pansarvärnsvapen från Försvarets Fabriksverk, FFV.⁶

³ SFS 1967:83 *Kungl. Maj:ts instruktion för utrikesrepresentationen*.

⁴ *Defence Attachés*. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF. (2007), <https://www.files.ethz.ch/isn/38583/dcaf-backgrounder-defence-attaches.pdf> (Hämtad 2024-11-28)

⁵ *Defence Attachés*, DCAF; FFS 1985:20. *Förordning om Sveriges försvarsattachéer*; Kbr 25/1 1957. *Särskilda föreskrifter för försvarsattaché vid svensk beskickning*, §. “Försvarsattaché har beträffande land där han är placerad till uppgift [...] c) att, i den utsträckning chefen för försvarsstaben det föreskriver biträda under försvarsdepartementets lydande central förvaltningsmyndighet och försvarets forskningsanstalt vid beställning och besiktning av materiel och beträffande övriga med anskaffning av krigsmateriel sammanhängande frågor samt att, därest så påkallas, företräda sådan myndighet vid anskaffning av materiel.”

⁶ Information från Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Arms Transfers Database.; Utrikespolitiska institutet. ”Österrike – Modern historia”. (2024). <https://www.ui.se/landguiden/lander-och-omraden/europa/osterrike/modern-historia/> (Hämtad 2025-01-08).

Sverige har haft försvarsattachéer ackrediterade till Österrike sedan 1957. Inledningsvis tjänstgjorde de som så kallade "reseattachéer" med tillfällig närvaro i Wien i 45 dagar per år, men var i övrigt stationerade vid försvarsstaben i Stockholm. Fram till 1968 kombinerades denna roll med befattningen som chef för försvarsstabens attachéavdelning. Från 1968 fick försvarsattachéerna en dubbel ackreditering till både Österrike och Schweiz, med stationering i Bern.⁷

1.2 Tidigare forskning

Försvarsattachéer har allmänt fått begränsad uppmärksamhet i tidigare forskning, där fokus då främst varit på deras uppkomst och professionalisering i slutet av 1800-talet, oftast i form av fallstudier. Forskning om svenska försvarsattachéer är ännu mer begränsad och sträcker sig i princip enbart fram till andra världskriget, med fokus på deras bakgrund, rapportering och bedömningar. Dessa studier bedöms dock vara av begränsat värde för denna uppsats om svenska försvarsattachéers stöd till försvarsförsäljningar under kalla kriget.

Givet det mycket begränsade kunskapsläget om detta ämne framstår tidigare forskning om svensk försvarsindustri och export under kalla kriget som en relevant bakgrund för att sätta denna undersökning i ett större sammanhang. Forskningen om försvarsexport är visserligen omfattande, men den är oftast inriktad på exportkontroll och staters restriktioner snarare än på hur försvarsexporten aktivt främjades – vilket står i centrum för denna uppsats.

I genomgång av relaterad tidigare forskning, har ett tjugotal verk granskats med koppling till försvarsattachéer, svensk försvarsindustri och export samt vapenhandeln i stort. Av dessa har sex centrala verk, uppdelade i kategorierna *svensk försvarsindustri och export* samt *försvarsattachéer och försäljningsstöd*, valts ut för sin särskilda relevans för denna undersökning och kommer att redogöras för och diskuteras nedan.

1.2.1 Svensk försvarsindustri och export

I *Svensk försvarsindustri 1945–1992* utforskar Birgit Karlsson, docent i ekonomisk historia, utvecklingen av Sveriges försvarsindustri under kalla kriget och ger en omfattande överblick över hela perioden. Hon skildrar och diskuterar betydelsen av och

⁷ Statsutskottets utlåtande 1968:182 *Utlåtande i anledning av motion om begränsning av den nuvarande försvarsattachéorganisationen.*

svårigheterna med självförsörjning inom försvarsindustrin och betonar spänningar som svenskt-utländskt, statligt-privat och civilt-militärt. Det beskrivs hur dessa säkerhetspolitiska och försvarsindustriella dilemman fanns under hela det kalla kriget och kvarstår även idag.⁸

Karlsson beskriver hur den svenska försvarsindustrin under kalla kriget utgjorde en central del av Sveriges säkerhetspolitiska strategi genom att stärka självförsörjningen och minska beroendet av utländskt försvarsmateriel, detta grundat i erfarenheterna från beredskapstiden. Hon visar hur både staten och försvarsindustrin betraktade försvarsexport som nödvändig för att upprätthålla lönsamhet och produktion, då den inhemska efterfrågan var begränsad.⁹

Enligt Karlsson betraktades försvarsindustrin som en strategisk nationell resurs. Svenska staten, med däribland statsminister Tage Erlander, betonade försvarsexportens militära och beredskapsmässiga fördelar samt dess betydelse för att demonstrera svensk försvarsförmåga. Svenska myndigheter stödde därför aktivt internationell marknadsföring, inklusive produkt demonstrationer i realistiska miljöer, för att främja försvarsexporten.¹⁰

Boken utgör en gedigen empirisk grund och ger en omfattande översikt av den svenska försvarsindustrin under kalla kriget samt framhäver behovet av en inhemsk försvarsindustri och försvarsexport, vilket gör den till en värdefull utgångspunkt för denna undersökning.

I *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade* undersöker statsvetaren Keith Krause den globala vapenhandelns struktur och utveckling och sätter således svensk försvarsindustri i ett större historiskt och globalt perspektiv. Krause analyserar försvarshandeln efter 1945 utifrån historiska cykler och menar att främst teknologisk spridning och produktionsmönster, snarare än politiska beslut, styr handeln. Krause använder sitt "idealtypiska" system inspirerat av Annalesskolans *longue durée*-perspektiv för att identifiera teknologiska innovationer och drivkrafter. Han klassificerar stater i en trenivåstruktur utifrån försvarsproduktionskapacitet, teknologisk sofistikeradhet och beroende av inhemsk produktion och export. Krause

⁸ Karlsson, 2015, s. 7–8, 94–96.

⁹ Karlsson, 2015, s. 11–14, 29, 64–69, 94–96.

¹⁰ Karlsson, 2015, s. 13–16, 29, 64–69, 94–96.

påstår sig inte formulera en allmän teori om försvarshandeln, men erbjuder emellertid en omfattande analysram med ett långsiktigt historiskt fokus.¹¹

Krause placerar Sverige under kalla kriget på den andra nivån tillsammans med andra västeuropeiska stater som producerar avancerade vapen men har begränsade resurser för forskning och inhemsk produktion, vilket gör dem beroende av export och subventioner. Deras deltagande i vapenhandeln drivs därmed främst av ekonomiska faktorer, särskilt inom högteknologiska områden som flygplan, elektronik och missiler. Deras centrala dilemma är att nå teknologiskt oberoende utan att överbelasta statsekonomi. Krause visar med sin statistiksammanställning att dessa mindre vapenleverantörers betydelse har minskat sedan 1963 på grund av striktare exportrestriktioner och ökad konkurrens, samtidigt har värdet av svensk vapenexport mer än fördubblades från mitten av 1960-talet till början av 1980-talet.¹²

Krauses bok har vissa svagheter, däribland att den tredelade indelningen suddar ut skillnader på lägre nivåer och gör gränsen mot rena mottagarländer otydlig. Fokuset på teknologi, ekonomi och storpolitik förenklar ibland samspelet mellan makt och militär framgång, och hans ovilja att kalla systemet en teoretisk modell skapar ytterligare oklarhet.

Bokens styrka är dess omfattande och detaljerade presentation av försvarsexportstatistik och tydliga organisering av komplexa data i användbara tabeller, som tillsammans med metodologiska reflektioner inger hög trovärdighet. Krauses ramverk placerar även Sveriges försvarsindustri i ett bredare historiskt sammanhang, belyser expordilemman och bekräftar Karlsson analys den svenska försvarsexportens ökade betydelse från slutet av 1960-talet.

Björn Hagelin, docent i freds- och konfliktstudier, undersöker i *Neutrality and Foreign Military Sales: Military Production and Sales Restrictions in Austria, Finland, Sweden, and Switzerland*, hur neutrala stater under kalla kriget, särskilt Sverige, förhöll sig till försvarsmaterielexport. Han belyser dilemmat mellan behovet av försvarsexport för att upprätthålla en högteknologisk industri och förväntningarna på restriktiv export inom neutralitetspolitiken. Studien fokuserar därför på hur dessa länder hanterat dilemmat, vilka exportrestriktioner de infört samt förslag till alternativa strategier. I detta använder Hagelin två teoretiska ramverk: "REFORMIS" för att analysera

¹¹ K. Krause. *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*. Cambridge: Cambridge university press, 1993, s. 1-4, 9-11.

¹² Krause, 1993, s. 29, 32, 127, 130-139, 150-152.

skillnaden mellan formell policy och faktiska försäljningar i neutrala länders försvarsexport, och "LAR-pyramiden" för att förklara deras anpassning som neutrala stater.¹³

Hagelin visar att neutralitet inte nödvändigtvis begränsar militär försäljning och att kommersiella intressen ofta väger tyngre än neutralitetsprinciper. Han pekar på en tydlig motsättning mellan formell policy och faktisk praxis, särskilt i Sverige, som både en av de mest restriktiva på papperet och samtidigt en ledande försvarsexportör. Hagelin menar att dilemmat i Sverige inte verkar ha tagits på fullt allvar, med pragmatiskt stöd i det tysta och lös tillämpning av kontrollkraven. Enligt "REFORMIS" beror detta på den politiska betydelsen av inhemsk produktion och ekonomiska fördelar med försvarsexport. Hagelin visar även hur minskade försvarsanslag i Sverige lett till ökad försvarsexport och hur landet varit internationellt framgångsrikt tack vare sin diversifierade försvarsproduktion. Därtill berörs Sveriges omfattande försäljning av militärflygplan till Österrike, där stora delar bestod av föråldrat svenskt överskott och involverade avsevärda motköp.¹⁴

Hagelin erbjuder en genomarbetad analys som tar hänsyn till nationella och kulturella särdrag inom försvarsindustrin och hanterar ämnets komplexitet med stor noggrannhet. Utöver makroekonomiska aspekter beskriver han neutrala staters försäljningsstrategier, illustrerade med diagram och tabeller. Studien belyser motsättningen mellan Sveriges formella exportpolicy och den pragmatiska verkligheten där säkerhets- och ekonomiska intressen ofta väger tyngre.

1.2.2 Försvarsattachéer och försäljningsstöd

Historikern Alfred Vagts bok *The Military Attaché* är den enda monografen som utförligt behandlar försvarsattachéer och ger en historisk översikt från 1700-talet till 1967. Centralt är deras balansgång mellan motstridiga lojaliteter – både gentemot diplomatiska chefer och militära överordnade – samt de utmaningar som präglar civil-militära relationer.

Av särskilt intresse för denna undersökning är Vagts beskrivning av försvarsattachéers roll i försäljning och inköp av försvarsmateriel. Han skildrar hur försvarsattachéer, ofta med stöd av diplomater, var nyckelaktörer i att marknadsföra

¹³ B. Hagelin. *Neutrality and Foreign Military Sales: Military Production and Sales Restrictions in Austria, Finland, Sweden, and Switzerland*. Boulder: Westview Press, 1990, s. 1–11, 19–32.

¹⁴ Hagelin, 1990, s. 3–7, 19–32, 103.

inhemskt försvarsmateriel utomlands runt sekelskiftet 1900. Vagts visar att västerländska militärmakter före och mellan världskrigen var beroende av export för att upprätthålla beredskapen inom sina försvarsindustrier, vilket gjorde försvarsattachéernas säljinsatser avgörande.¹⁵ Således bidrar Vagts med ett historiskt perspektiv och illustrerar hur vedertaget det var för försvarsattachéer att bidra till exporten av försvarsmateriel och stödja den inhemska försvarsindustrin.

Boken ger en god överblick av försvarsattachésystemet som institution och kartlägger de övergripande särdragen inom ett ofta förbiset område. Vagts breda ansats gör dock att skildringarna ibland blir ytliga och grovhuggna. Vidare begränsas boken av karaktären och omfattningen av det tillgängliga materialet. Den tidsmässiga närheten till händelserna försvårar tillgången till försvarsattachéernas handlingar, vilket gör att Vagts främst förlitar sig på offentliga handlingar, diplomaters memoarer och diplomatisk litteratur, vilket leder till ett ensidigt diplomatperspektiv där vissa länder och perioder förbises. Detta verkar kunna förklara hans skepsis mot försvarsattachéer som krigiska och hökaktiga. Boken behöver därför kompletteras med studier baserade på försvarsattachéernas egna material och perspektiv—något denna undersökning avser att bidra med.

I *The International Trade in Arms* undersöker John Stanley och Maurice Pearton försvarshandelns utveckling från avyttring av krigsöverskott efter andra världskriget till en organiserad industri fram till 1972. De analyserar de politiska och ekonomiska drivkrafterna bakom handeln samt de kontrollmekanismer som reglerar den. För denna undersökning är deras beskrivningar av statens och försvarsattachéernas roll i försvarsmaterielsförsäljning särskilt relevanta.

Stanley och Pearton framhåller att den internationella vapenhandeln blivit alltmer statligt styrd, där stora exportländer som USA, Sovjetunionen, Frankrike och Storbritannien agerar både som säljare och licensmyndigheter. Statlig licensiering och kontroll beskrivs ha gradvis ersatt privata initiativ, och även om få länder öppet medger statligt stöd till försvarsexport, menar de att det i praktiken är oundvikligt för vapenproducerande stater att inte bli direkt involverade i försäljningen.¹⁶

Likt Vagts, argumenterar de att försvarsattachéerna fungerar som staters främsta, dock inofficiella, "försäljningsagenter" utomlands, genom att identifiera

¹⁵ A. Vagts. *The Military Attaché*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1967, s. 245–249.

¹⁶ J. Stanley & M. Pearton. *The International Trade in Arms*. London: Chatto & Windus, 1972, s. 85–97.

marknader och underlätta försäljning för den inhemska försvarsindustrin. Deras uppdrag innefattar att samla in information och kartlägga värdlandets behov, informera om vad deras hemland kan erbjuda i form av försvarsmateriel och vidarebefordra uppgifter, men de deltar sällan i faktiska förhandlingar, som i stället ofta hanteras av statliga försäljningsorganisationer. I länder som Sverige, där försvarsattachéerna vid den tiden saknade en formell roll i försäljningen, vidarebefordrade de åtminstone förfrågningar om information till sina nationella myndigheter.¹⁷

Stanley och Pearton begränsas av tillgången på källmaterial, vilket avgränsar studien till USA, Sovjetunionen, Storbritannien och Frankrike. Försvarsattachéernas roll i vapenförsäljning behandlas endast översiktligt, men det som framkommer belyser tydligt hur vanligt det var att de bistod i försäljningsfrågor under tiden för denna undersökning och är därför av stor relevans.

I artikeln *Communities of practice, impression management, and great power status: Military observers in the Russo-Japanese War* undersöker statsvetarna Kiran Banerjee och Joseph Mackay försvarsattachéernas framväxt och roll i världspolitiken. De fokuserar särskilt på hur försvarsattachéer under det rysk-japanska kriget bidrog till att etablera ett professionellt nätverk och legitimerade sin funktion som krigsobservatörer genom att skapa en transnationell praxisgemenskap inriktad på produktion och spridning av militär kunskap.¹⁸

Artikeln beskriver hur användningen av försvarsattachéer under denna period blev en etablerad och internationellt accepterad praxis. Banerjee och Mackay skildrar hur den professionella försvarsattachégemenskapen växte fram ur 1800-talets europeiska militära kretsar och utvecklade en gemensam agenda för informationsutbyte, en professionell identitet och delade arbetsmetoder. Attachéerna spelade en nyckelroll i denna utveckling genom att betrakta sig själva som en gemenskap med uppdraget att skapa och sprida militär kunskap. Deltagande i denna gemenskap innebar också att ingå i en specifik militär-diplomatisk praktik som bidrog till att forma moderna internationella politiska normer.¹⁹

¹⁷ Stanley & Pearton, 1972, s. 103–104.

¹⁸ K. Banerjee & J. Mackay. Communities of Practice, Impression Management, and Great Power Status: Military Observers in the Russo-Japanese War. *European journal of international security* 5.3 (2020): s. 274–280, 292. DOI:10.1017/eis.2020.11.

¹⁹ Banerjee & Mackay. Communities of Practice, Impression Management, and Great Power Status. s. 274-278.

Försvarsattachéerna framställs som yrkespersoner med dubbla lojaliteter – både gentemot sina nationella intressen och sina professionella identiteter och beskrivs inta en tvetydig eller ambivalent roll mellan krigare, diplomat och spion. De beskrivs formellt representera sitt lands intressen, men förhandlar inte å dess vägnar.²⁰

Banerjee och Mackay motiverar sin användning av praxisgemenskaper i stället för exempelvis Bourdieus fältteori för att bättre belysa samarbete, nätverksbyggande och kunskapsutbyte på mikronivå. Fokus ligger på interpersonella interaktioner snarare än strukturell konkurrens och formella regler.²¹

Tidsperioden och omständigheterna för deras undersökning av försvarsattachéer skiljer sig åt från denna - krigsobervatörer och underrättelseinhämtning, kontra fredstida försvarsattachéer och försäljningsfrågor. Artikeln visar ändå hur försvarsattachéer historiskt sett verkat som transnationella praxisgemenskaper och hur de tillsammans format en gemensam professionell identitet.

1.3 Problemformulering

Forskningsläget belyser därmed den inhemska försvarsindustrins centrala roll för svensk neutralitetspolitik under kalla kriget och framhäver samstämmigt de utmaningar som en högteknologisk inhemsk försvarsindustri möter inom begränsade ekonomiska ramar, och därmed försvarsexportens oundgängliga betydelse. Vidare visar forskningen hur den internationella vapenhandeln har blivit alltmer statligt styrd, vilket gjort det praktiskt taget omöjligt för producerande stater att undvika direkt inblandning i vapenförsäljningen. I detta betonas försvarsattachéernas etablerade och centrala roll i staters försäljningsansträngningar under 1900-talet.

Detta är särskilt intressant eftersom försvarsattachéernas föreskrifter från 1957 enbart anger att de ska bistå försvarsmyndigheter vid inköp av materiel, utan att nämna något om försäljning. Först i de reviderade föreskrifterna från 1985 tillkom uppgiften att även stödja i frågor om försäljning av försvarsmateriel.²² Svenska försvarsattachéer fick därmed en formell försäljningsroll relativt sent. Tidigare forskning visar på de

²⁰ Banerjee & Mackay. *Communities of Practice, Impression Management, and Great Power Status*. s. 276-273.

²¹ Banerjee & Mackay. *Communities of Practice, Impression Management, and Great Power Status*. s. 274-275, 279-280.

²² Kbr 25/1 1957. *Särskilda föreskrifter för försvarsattaché vid svensk beskickning*; FFS 1985:20. *Förordning om Sveriges försvarsattachéer*

svenska myndigheternas pragmatiska och ibland dubbeltydiga stöd för försvarsexport, vilket gör det relevant att undersöka om sådant försäljningsstöd ändå förekommit bland svenska försvarsattachéer till Österrike och i så fall hur. Forskningen visar också tydligt att svensk försvarsexport blev allt viktigare från slutet av 1960-talet, vilket gör det intressant att även undersöka förändringar i försvarsattachéernas eventuella stöd över tid.

Svenska försvarsattachéers roll i försvarsexporten har i stor utsträckning förbisetts inom forskningen, och sekretess har länge hämmat studier om deras verksamhet internationellt. I takt med att tid passerats och sekretess lättats möjliggörs undersökningar som denna, vilka kan bidra med ny kunskap och fylla dessa forskningsluckor. Det är militärhistoriskt relevant att undersöka och fylla dessa forskningsluckor, då en studie av de svenska försvarsattachéernas roll i Österrike under kalla kriget erbjuder en unik inblick i hur svensk försvarsexport främjades genom militära och diplomatiska kanaler. Den svenska försvarsindustrins exportbehov har varit en central del av de säkerhetspolitiska och försvarsindustriella dilemman som präglade kalla kriget och som fortfarande består idag. I detta sammanhang blir försvarsattachéernas arbete i Österrike en viktig del för att förstå svenska försvarsattachéers verksamhet och roll för svensk försvarsexport.

1.4 Syfte och frågeställningar

Denna kandidatuppsats syftar till att skapa ökad förståelse för försvarsattachéers verksamhet och roll för svensk försvarsexport. Detta genom att undersöka Sveriges försvarsattachéers stöd till svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor som berör försäljning och inköp av försvarsmateriel i Österrike under perioden 1957–1981.

Övergripande frågeställning:

- Hur biträdde Sveriges försvarsattachéer svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning och inköp av försvarsmateriel i Österrike 1957–1981?

Operationaliserade frågeställningar:

- Hur biträdde Sveriges försvarsattachéer svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning av försvarsmateriel till Österrike 1957–1981?
- Hur biträdde Sveriges försvarsattachéer svenska försvarsmyndigheter i frågor om inköp av försvarsmateriel från Österrike 1957–1981?

- Hur förändrades Sveriges försvarsattachéers eventuella stöd till svensk försvarsexport till Österrike under perioden 1957–1981?

1.5 Avgränsningar

Med hänsyn till denna kandidatuppsats omfattning avgränsas således denna undersökning till svenska försvarsattachéers stöd till försvarsexport med fokus på Österrike 1957–1981. Avgränsningen är både geografisk och tidsmässig, baserad på uppsatsens omfattning och tillgången till källmaterial.

Undersökningen inleds 1957, då Kungliga Majestäts brev med särskilda föreskrifter för försvarsattachéer trädde i kraft den 25 januari. Dessa föreskrifter var giltiga under hela undersökningsperioden fram till 1985.²³ Från och med oktober 1957 fanns även en kontinuerlig närvaro av svenska försvarsattachéer i Österrike. Den borte tidsgränsen för undersökningen sätts till den 30 juni 1981, då det tillgängliga källmaterialet inte sträcker sig längre än detta datum.

2. Teori

I denna uppsats tillämpas *praxisgemenskaper*, communities of practice, induktivt som ett teoretiskt verktyg för att bistå i tolkning och ökad förståelse för den empiriska undersökningens resultat. Praxisgemenskaper utvecklades ursprungligen av bland andra antropologerna Jean Lave och Etienne Wenger. Denna undersökning utgår dock ifrån statsvetaren Emanuel Adlers användning av det i en kontext av internationella relationer.²⁴

Praxisgemenskaper är grupper av likasinnade utövare som både informellt och kontextuellt är sammanbundna av ett gemensamt intresse för att lära sig och tillämpa en viss praxis - det vill säga kunskapsskapande och meningsfulla mönster av en socialt erkänd aktivitet. Dessa praxisgemenskaper beskrivs som sociala strukturer där kunskap, identitet och gemensamma diskurser skapas och förmedlas. En praxisgemenskap kännetecknas av tre huvudsakliga delar: *ett gemensamt kunskapsområde* som definierar gruppens fokus och skapar en likartad förståelse och en enande känsla av att arbeta mot ett gemensamt mål; *en social gemenskap* där relationer byggs genom ömsesidigt

²³ Kbr 25/1 1957. *Särskilda föreskrifter för försvarsattaché vid svensk beskickning*; FFS 1985:20. *Förordning om Sveriges försvarsattachéer*.

²⁴ E. Adler. The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation. *European Journal of International Relations*. 14:2 (2008): s. 195, 198-202. DOI: 10.1177/1354066108089241.y

engagemang och ett kollektivt lärande; samt *en gemensam praxis* som innefattar de rutiner, resurser och diskurser som medlemmarna tillsammans utvecklar och upprätthåller.²⁵

Praxisgemenskaper omfattar många koncept, då de innefattar såväl medvetna och diskursiva aspekter som det faktiska genomförandet av social förändring samt de sammanhang där strukturella ramar och individuell handlingsförmåga möts. Dessa gemenskaper är intersubjektiva sociala strukturer som utgör en normativ och epistemisk grund för handling, men också mänskliga aktörer som genom nätverk, över nationella eller organisatoriska gränser påverkar politiska, ekonomiska och sociala händelser. Detta gör dem centrala för spridningen av normer och identiteter, särskilt i internationella sammanhang där gemensam praxis kan bidra till att överbrygga kulturella och institutionella skillnader.²⁶

Praxisgemenskaper beskrivs därtill som lärandegemenskaper där lärande innebär deltagande i och engagemang med gemenskapens betydelser, identiteter och språk. För individen innebär lärande inte bara en omdefiniering av betydelser utan även en förändring av identiteten, där dessa förvärvar kunskap genom att delta i andras sällskap. Ur ett kollektivt perspektiv handlar lärande om att utveckla eller omformulera de begreppskategorier som ger verkligheten mening. Det kräver inte bara internalisering av ny kunskap utan även institutionalisering av dispositioner och förväntningar genom praktik.²⁷

Eftersom gränserna för praxisgemenskaper formas av människors kunskap, identitet och den diskurs som kopplas till en viss praxis, följer de till skillnad från nätverk inte nödvändigtvis fasta institutionella strukturer eller gränser. Adler lyfter fram exemplet med transnationella diplomater som förenas av en gemensam diplomatisk kultur, delade värderingar och intressen, vilka utgör kärnan i deras praktikutövning. Praxisgemenskaper är emellertid inte formella internationella aktörer, men de samexisterar och överlappar med sådana.²⁸

²⁵ Adler, *The Spread of Security Communities*, s. 198-199.

²⁶ Adler, *The Spread of Security Communities*, s. 199-201.

²⁷ Adler, *The Spread of Security Communities*, s. 201.

²⁸ Adler, *The Spread of Security Communities*, s. 199-201.

3. Metod och material

3.1 Metodologisk diskussion

Denna uppsats utgår från en induktiv ansats, med utgångspunkt i tidigare forskning och formuleringar från nu gällande förordning om Sveriges försvarsattachéer. Enligt denna ska försvarsattachéerna "biträda svenska försvarsmyndigheter i frågor som berör inköp eller försäljning av materiel och tjänster, samt i mån av möjlighet hjälpa andra myndigheter och företag i frågor som rör militära förhållanden".²⁹ Begreppet "biträda", det vill säga att hjälpa till eller understödja, och synonymt med stöd, framstår emellertid som vagt och omfångsrikt.³⁰ Detta gör det nödvändigt att undersöka källmaterialets djupare innebörd för att identifiera mönster och förstå vilka former av stöd som kan ha förekommit.

För att undersöka detta används kvalitativ textanalys, en metod som syftar till att tolka textens innebörd och kontext och medför en systematisk tolkning av textens innehåll, där både delar och helhet analyseras med fokus på den kontext texten ingår i, med syfte att synliggöra underliggande strukturer och värderingar. Detta med kritisk läsning och hermeneutisk förståelse i fokus. Här spelar min förförståelse, grundad i tidigare forskning, en viktig roll för att tolka materialet. Källmaterialets manifesta uttryck – de enskilda delarna – relateras till helheten för att skapa en mer nyanserad bild av materialets egentliga innebörd. I detta blir helheten större än summan av dess delar, där forskningsobjektet, min förförståelse och roll som uttolkare samverkar för att nå en djupare förståelse av forskningsproblemet.³¹ Kvalitativ textanalys är därmed ett lämpligt tillvägagångssätt för att undersöka källmaterialet och analysera svenska försvarsattachéernas agerande och stöd i försäljnings- och inköpsfrågor av försvarsmateriel. Genom att identifiera mönster och teman i rapporterna kan stödet kodas och kategoriseras, vilket ger en tydligare bild av hur det uttrycktes.

Metodens subjektiva natur utgör emellertid vissa svårigheter, eftersom tolkningen påverkas av ens förförståelse och riskerar att leda till bias, där vissa uppgifter förbises eller övertolkas för att stödja en specifik tolkning, vilket således kan

²⁹ FFS 1985:20. *Förordning om Sveriges försvarsattachéer*.

³⁰ Malmström, Sten m.fl. *Bonniers svenska ordbok*. 9., [rev.] uppl. (Bonnier, 2006), s. 67.

³¹ P. Esaiasson. *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 4. (Norstedts juridik, 2012), s. 221.; L. Berglund & A. Ney. *Historikerns hantverk: om historieskrivning, teori och metod*. (Studentlitteratur, 2015), s. 159–160.; A. Florén, H. Ågren & S. Erlandsson. *Historiska undersökningar: grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. 3. uppl. (Studentlitteratur, 2018), s. 151–152.

påverka resultatets trovärdighet. För att motverka bias krävs en transparent arbetsprocess där tolkningarna stöds av relevanta belägg och där medveten reflektion över förförståelsen minimerar risken för partiskhet. Dessa svårigheter med tolkning och risk för bias bör dock inte överdrivas. Kvalitativ textanalys är en etablerad metod inom historieforskning som bidrar till en djupare förståelse av forskningsobjektet och är således särskilt relevant för denna uppsats.

3.2 Material

Källmaterialet som används i denna uppsats består av inkommande och utgående handlingar från försvarsavdelningen i Wien samt militärattachérapporter skickade till försvarsstabens utrikesavdelning. Därtill ingår också en volym från försvarsavdelningen i Bern, som enligt Riksarkivets anmärkning även innehåller handlingar från Wien daterade 1977.³² Materialet täcker perioden 1957 till juni 1981, vilket även utgör uppsatsens tidsmässiga avgränsning, och omfattar totalt tio volymer deponerade vid Krigsarkivet. Vid tidpunkten för materialets tillkomst var merparten av dokumenten sekretessbelagda.

Innehållet varierar både i karaktär och omfattning, från korta noteringar och brev till detaljerade rapporter mellan försvarsattachéerna och aktörer som försvarsstaben, den svenska försvarsindustrin och Österrikes försvarsledning. Materialet består inte enbart av dokument skrivna av eller direkt adresserade till försvarsattachéerna, utan inkluderar även kopior av handlingar om försvarsrelaterade frågor rörande Österrike som vid tiden ansågs relevanta för deras arbete.

Denna bredd i materialet bidrar till en mer heltäckande bild av svenska försvarsmyndigheters aktiviteter och ger en djupare förståelse av försvarsattachéernas roll genom att belysa hur andra aktörer, såsom ambassadörerna i Wien, agerade i liknande frågor. Källmaterialets främsta styrka ligger dock i dess närhet till det undersökta fenomenet. Som primärkälla ger det en unik inblick i försvarsattachéernas verksamhet och interna kommunikation. Eftersom tidigare forskning påvisar skillnader mellan formell policy och faktisk praxis inom svensk försvarsexport är den huvudsakligen sekretessbelagda interna kommunikationen särskilt värdefull. Eftersom dessa handlingar inte var avsedda för extern insyn kan de antas innehålla en högre grad av uppriktighet och öppenhet från de involverade aktörerna.

³² Krigsarkivet (KrA), Försvarsstabens arkiv (FA), Försvarsavdelningen i Bern 1970–1981, F 2:16 Utgående och inkomna skrivelser, 9 1976–1977.

Trots sin omfattning medför materialet emellertid vissa svårigheter. Den stora mängden och variationen av handlingar kräver noggrann identifiering av avsändare och mottagare samt tolkning av dokumentens innebörd för att säkerställa deras relevans för uppsatsens frågeställningar. Det finns också glapp i kronologin, vilket kan bero på att vissa handlingar aldrig besvarades, gallrats bort eller att svar gavs muntligen utan dokumentation.

Ytterligare en aspekt att beakta är att aktörerna, inklusive försvarsattachéerna, kan ha haft egna intressen som påverkat hur de skildrat händelser och sin roll, vilket kräver medvetenhet om potentiell partiskhet i rapporteringen. Vissa rapporter hänvisar också till andra källor, såsom myndighetsutlåtanden, tidningsartiklar och muntliga diskussioner. I sådana fall fungerar materialet som en sekundärkälla med risk för viss informationsförvrängning, men detta bedöms inte ha någon avgörande inverkan på resultatet för denna uppsats.

Utöver det huvudsakliga källmaterialet används kompletterande källor såsom offentliga utredningar, uttalanden från höga försvarschefer om försvarsattachéernas roll, instruktioner för attachéer och beskickningar samt bakgrundsinformation om involverade personer. Dessa källor bidrar till att ge kontext och sätta de svenska inköps- och försäljningsprocesserna i ett bredare sammanhang.

Avslutningsvis bedöms det valda källmaterialet vara mycket relevant för denna uppsats, då det ger värdefulla insikter om försvarsattachéernas roll och stöd i frågor om försäljning och inköp av försvarsmateriel.

4. Empirisk undersökning

4.1 Hur biträdde försvarsattachéerna svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning av försvarsmateriel till Österrike 1957–1981?

Försvarsattachéernas biträde till svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning av försvarsmateriel delas i denna undersökning in i *indirekt* respektive *direkt* stöd. Indirekt stöd innebär att försvarsattachéerna inte direkt deltar i försäljningsarbetet utan i stället bidrar till att skapa gynnsamma förutsättningar, vilket främst sker inom ramen för deras formella uppgifter. Direkt stöd avser däremot situationer där försvarsattachéerna aktivt och omedelbart deltar i svenska

försäljningsinsatser genom konkreta åtgärder som anses gå utanför deras vid tidpunkten gällande formella instruktioner.

4.1.1 Indirekt stöd

Försvarsattachéernas huvudsakliga uppgift att bevaka och rapportera om värdlandets säkerhets- och försvarspolitiska utveckling bedöms ha utgjort ett indirekt stöd i svenska försäljningsinsatser av försvarsmateriel. Genom insamling, analys och rapportering av information bidrog de till att skapa ett gediget strategiskt underlag för svenska försvarsmyndigheter att planera och genomföra sina försäljningsinsatser.

Under denna period sammanställdes årliga rapporter om Österrikes inrikes- och utrikespolitik, stats- och försvarsbudget samt aktuella försvarsfrågor, kompletterade med tematiska notiser och analyser baserade på medieuppgifter, samtal med beslutsfattare och övriga nyckelaktörer inom österrikiska försvarsfrågor. Försvarsattachéernas rapporter förmedlades regelbundet till den svenska försvarsledningen, inklusive chefen för försvarsstaben, underrättelseavdelningen och beskickningen i Wien. Beroende på ämnet skickades de även till flygvapen- och armécheferna, överbefälhavaren, Försvarets materielverk samt Försvarsdepartementet och Utrikesdepartementet.³³

Genom sin bevakning och rapportering av österrikiska försvars- och försvarspolitiska frågor identifierade försvarsattachéerna brister inom det österrikiska försvarets förmågor och relaterade anskaffningsbehov av försvarsmateriel. Dessa insikter indikerade potentiella försäljningsmöjligheter för svensk försvarsindustri och kan således ha bidragit till inriktning av svenska försäljningsinsatser. De identifierade försäljningsmöjligheterna omfattade fyra huvudsakliga kategorier av försvarsprodukter: *luftvärnspjäser*, Bofors 40 mm luftvärnsautomatkanon; *pansarvärnsvapen*, Bofors 9 cm pansarvärnspjäs 1110, pansarvärnsrobot 53 BANTAM, FFV:s Carl Gustaf 84 mm granatgevär och pansarskott m/68; *stridsledningssystem* från Standard Radio & Telefon AB; samt *flygplansmateriel*, med Saab J 29, J 35 och 105 i särskilt fokus. Dessa områden stod i centrum för de svenska försäljningsansträngningarna under 1960-talet,

³³ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974.

om än med varierande framgång. Särskilt framträdande var frågan om österrikisk anskaffning av jaktflygplan, som återkom i flera omgångar under undersökningsperioden 1957–1981. Försvarsattachéerna bevakade noggrant utvecklingen i dessa österrikiska anskaffningsfrågor, däribland rapportering om österrikiska prioriteringar och problem, konkurrerande utländska anbud och bedömningar av vilka erbjudanden som låg bäst till i anskaffningsprocesserna.³⁴

Försvarsattachéernas rapportering omfattade även bedömningar av de politiska förutsättningarna för svensk försvarsexport till Österrike. Detta innefattade bland annat analyser av de politiska dynamikerna mellan Österrikes två dominerande partier, borgerliga Folkpartiet, ÖVP, och Socialdemokraterna, SPÖ. Under perioden 1945–1966 rapporterades om deras samarbete i olika storkoalitioner, men även om hur deras skilda försvarspolitiska hållningar påverkade beslut om anskaffning av försvarsmateriel. ÖVP beskrevs som försvarsvänligt, medan SPÖ ofta intog en mer reserverad och skeptisk hållning i försvarsfrågor. Detta politiska landskap bidrog, enligt försvarsattachéerna, till avsaknaden av ett långsiktigt försvarskoncept och en underprioritering av Bundesheer, vilket återspeglades i låga försvarsanslag och frånvaron av en sammanhållen anskaffningsplan. Rapporterna ger även inblick i de österrikiska partiernas syn på Sverige. SPÖ framställdes som positivt inställda till Sverige, ett land de ansåg föredömligt och gärna föredrog som leverantör vid materielanskaffningar. ÖVP å andra sidan uppges ha föredragit samarbete med Schweiz och visade viss skepsis mot svenska tjänstemän, som de tidvis ansåg stå nära SPÖ. Särskild uppmärksamhet ägnades även åt den inrikes- och försvarspolitiska krisen kring försvarsreformen 1970–1972, som bland annat omfattade neddragningar av värnpliktigas tjänstgöringstid.³⁵

Försvarsattachéernas rapportering gav även värdefulla insikter i de ekonomiska aspekterna av Österrikes försvarspolitik. De övervakade noggrant utvecklingen av

³⁴ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(–06–30).

³⁵ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974.

försvarsanslagens nivåer och deras fördelning inom Bundesheer samt bevakade frågor om finansieringslösningar, inklusive krediter, vid materielanskaffningar. Genom analyser av anskaffningsplaner bedömde de i vilken utsträckning det fanns ekonomiskt utrymme för nyanskaffningar. Under hela undersökningsperioden framhölls dock de strikt begränsade försvarsanslagen och bristen på resurser som betydande hinder för större inköp av försvarsmateriel, vilket i hög grad påverkade de svenska försäljningsmöjligheterna.³⁶

Försvarsattachéernas rapporter kompletterade den politiska och ekonomiska analysen med insikter om personella och organisatoriska aspekter. De innehöll detaljerade beskrivningar av den österrikiska försvarsmaktens organisation och ledning, med särskilt fokus på nyckelpersoner som försvarsministrar och höga militärer med inflytande över anskaffningsprocesserna. Skildringarna omfattade redogörelser för deras yrkesbakgrund och ståndpunkter samt analyser av deras personliga egenskaper, maktpositioner och roller i beslutsfattandet.³⁷

Genom sin bevakning och rapportering tillhandahöll försvarsattachéerna således djupgående insikter i de interna processer och förhållanden som formade Österrikes försvarspolitik och materielanskaffning. Detta utgjorde ett indirekt stöd till svensk försvarsexport genom att ge svenska försvarsmyndigheter ett strategiskt underlag för att planera sina försäljningsinsatser utifrån de österrikiska förutsättningarna, vilket gjorde det möjligt att rikta ansträngningarna och optimera exportmöjligheterna.

4.2.2 Direkt Stöd

Det förekommer även mer direkt och aktivt stöd till svenska försäljningsansträngningar, där försvarsattachéerna intar en central roll på ett sätt som kan anses tänja på, eller till och med överskrida, deras formella instruktioner och uppgifter. Här

³⁶ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(–06–30); ³⁶ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974.

³⁷ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(–06–30).

övergår deras verksamhet från enbart bevakning och rapportering till att mer konkret, och stundom uttryckligen, verka för svenska försvarsexportintressen. Detta tar sig uttryck genom direktkontakt med representanter för svensk försvarsindustri, egna initiativ för att främja handelspolitiska intressen samt rådgivning och förslag om hur beskickningen i Wien, i samverkan med Försvarmakten och andra relevanta aktörer, kan bedriva ett effektivt arbete för att främja exporten av svenskt försvarsmateriel.

Frågor om hur den svenska representationen i Wien, inklusive försvarsattachén, kan och bör arbeta för att främja svensk vapenexport och medverka vid försäljning av krigsmateriel diskuterades uttryckligen av försvarsattaché Gustaf Hamilton i november 1965 i två synnerligen anmärkningsvärda skrivelser: *Möjligheterna för svensk export av vapen till Österrike* och *PM över beskickningen i Wiens medverkan vid försäljning av krigsmateriel*, varav det senare även anmärkningsvärt delgavs till direktör Arne Rydberg, försäljningsdirektör och vice för Saab. I det senare framhäver Hamilton att försvarsattachéers instruktioner inte medger de att aktivt delta i försäljning av svenskt krigsmateriel, såväl som att österrikiska myndigheter ej låter inom landet ackrediterade försvarsattachéer att verka som agenter för utländska affärsintressen. Trots detta menade han att “det torde vara praxis att våra föatt [försvarsattachéer] håller vissa svenska företag underrättade om förhållanden som kan vara av intresse för dessa”, såväl som att detta enklast genomfördes med respektive företags representant i landet.³⁸

Generallöjtnant Lage Thunberg, chef för flygvapnet, som Hamilton vid flera tillfällen hade informerat i dessa frågor, uttryckte en liknande uppfattning. I ett yttrande till riksdagen 1968 angående försvarsattachéorganisationen framhöll han:

*Även om våra försvarsattachéer ej deltagar i svenska företags försäljning av krigsmateriel i främmande länder torde de som vårt lands representanter vid skilda tillfällen indirekt göra reklam för svenska produkter.*³⁹

Vidare framför Hamilton i de två nämnda skrivelserna även konkreta förslag på åtgärder, vilka även presenterats för åtminstone ambassadör Karl-Gustav Lagerfelt, för att bättre kunna medverka till försäljning av svenska produkter. Däri ingår att svenska

³⁸ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, “Möjligheterna för svensk export av vapen till Österrike, 2/11–1965; “PM över beskickningen i Wien medverkan vid försäljning av krigsmateriel, 11–1965]; Veteranklubben Saab, Arne Rydberg, *Saab-minnen [D.1]* 1988: Linköping.

³⁹ 1968:182 *Utlåtande i anledning av motion om begränsning av den nuvarande försvarsattachéorganisationen*, s. 12.

företag lämnar preciserade önskemål om ambassadens medverkan vid export till Österrike, där det beskrivs vara industrins uppgift att ange hur, när och mot vem ”stöten” i första hand ska riktas.⁴⁰

Hamilton understryker vidare att ambassaden bör bidra till att korrekt information sprids i Österrike, vilket förutsätter att industrierna tillhandahåller underlag som visar på den svenska produktens fördelar. På så sätt kan ambassaden effektivt ”tala för varan” - däribland genom samtal med internationella kollegor inom den lokala försvarsattachékåren - vilket Hamilton framhåller som särskilt viktigt i anskaffningsprocesser med konkurrerande utländska företag, som i den betydelsefulla flygplansfrågan.⁴¹

Vidare lyfter Hamilton även fram att ambassaden bör verka aktivt för att österrikiska journalister *ständigt* bjuds in till Sverige, där de får möjlighet att besöka både industrier och militära förband för att få produkter avsedda för export förevisade. Som Hamilton själv uttryckte det, "grytan måste hållas kokande".⁴²

Således identifieras tre former av direkt försäljningsfrämjande stöd till svenska försvarsföretag, vilka återspeglas i försvarsattachéernas agerande enligt det bevarade arkivmaterialet: *information och rådgivning, spridning av korrekt information samt förevisning av svenska försvarsprodukter*. Dessa kategorier överlappar i vissa avseenden, men indelningen syftar till att tydliggöra det direkta stödets framträdande drag.

Information och rådgivning

Det framgår som tämligen vanligt förekommande att försvarsattachéerna, Hamilton i synnerhet, upprätthåller direktkontakt med svenska företag och deras lokala företrädare i Österrike för delgivning och utbyte av information såväl som samråd. Dessa kontakter omfattade både värdefull information om österrikiska försvarsangelägenheter och insikter om de berörda företagens verksamhet. I vissa fall innefattade kontakterna även en viss grad av samordning av deras försäljningsinsatser.

⁴⁰ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, “Möjligheterna för svensk export av vapen till Österrike, 2/11–1965; “PM över beskickningen i Wien medverkan vid försäljning av krigsmateriel, 11–1965].

⁴¹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, “PM över beskickningen i Wien medverkan vid försäljning av krigsmateriel, 11–1965].

⁴² (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, “Möjligheterna för svensk export av vapen till Österrike, 2/11–1965; “PM över beskickningen i Wien medverkan vid försäljning av krigsmateriel, 11–1965].

Bland de svenska försvarsföretagen framstår Saab som den aktör med vilken försvarsattachéerna hade den mest frekventa direkta kontakten, särskilt genom försvarsattaché Hamiltons agerande under perioden 1965–1967. Vid flera tillfällen har Hamilton även explicit uttryckt att han verkade för Saabs intressen, bland annat påtalade han påtalade han till försvarsstaben, flygstaben och chefen för flygvapnet, Lage Thunberg "behovet av en svensk flygofficer i Österrike för att 'backa upp' Saab". Det framgår således tydligt hur Hamilton involverade företagets representanter i sitt arbete och höll dem informerade om frågor av relevans för Saab.⁴³

Exempelvis uppgav Hamilton att han vid varje besök i Wien träffade Saabs representant, Gottfried Kowatsch, för informationsutbyte. Vidare fördes ingående diskussioner mellan försvarsattaché Hamilton, direktör Arne Rydberg och överste Nils-Magnus von Arbin, informations- och PR-chef, vid Saab om möjligheterna till försäljning av flygmateriel till Österrike, med särskilt fokus på företagets erbjudanden av J 35 Draken. Hamilton delade även information från sina samtal med försvarsminister Prader samt Habermann och Biely vid det österrikiska försvarsministeriet om landets problemställningar i flygplansfrågan.⁴⁴

År 1965 informerade Hamilton civilingenjör Gunnar Samuelsson vid Saab om uppgifter från "en mycket säker källa" om att Schweiz skickat en förfrågan till försvarsministeriet om försäljning av avbeställda schweiziska Mirage-jaktflygplan, och hur försvarsminister Prader därigenom tvingats dementera pressuppgifter om påstådda förhandlingar om Draken i samband med sitt Sverigebesök.⁴⁵ Hamiltons arbete omfattade även viss koordinering av försäljningsinsatser, inklusive kontakter med österrikiska försvarsministeriet och medier, exempelvis i samband med flyguppvisningen i Zeltweg 1967, vilket diskuteras närmare nedan.⁴⁶

⁴³ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, "PM över beskickningen i Wien medverkan vid försäljning av krigsmateriel, 11–1965].

⁴⁴ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; Nils-Magnus von Arbin, överste, chef Östgöta flygflottilj F 3 1952-1959, chef Bråvalla flygflottilj F 13 1959-1964, informations- och PR-chef vid Saab [Kjellander, Rune. *Svenska flygvapnets högre chefer 1925–2005: chefsbiografier och befattningsöversikter*. Värmdö: Rune Kjellander, 2013, s. 41.]

⁴⁵ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, Brev till Gunnar Samuelsson, 22/4–1965]; Gunnar Samuelsson, sedan juli 1956 vid Saabs marknadsföringsavdelning (export) med ansvar för bland annat krigsflygplan, under Arne Rydberg. Placerad i Wien för genomförande av försäljningen av Saab 105 i januari 1968 – juni 1969. Veteranklubben Saab, Gunnar Samuelsson, *Saab-minnen [D.1]* 1988: Linköping.

⁴⁶ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

Direktkontakt upprätthölls även med företrädare för Bofors. 1962–1963 korresponderade Hamilton med Bofors verkställande direktör Sverre R:son Sohlman om bland annat den österrikiska regeringsfrågan. I denna korrespondens återgav Hamilton sitt samtal med Österrikes utrikesminister Bruno Kreisky och diskuterade möjligheterna för ytterligare anskaffning av luftvärnspjäser från Bofors till Bundesheer.⁴⁷ År 1965 korresponderade Hamilton med kapten Claes Grill vid Bofors och delade sina iakttagelser från en militärparad, bland annat om beväpningen av Saurer-pansarbandvagnar, samt sina samtal med Biely vid österrikiska försvarsministeriet.⁴⁸ Hamilton hade även kontakt med Bofors lokala företrädare, greve Franz Josef von Stolberg-Stolberg, som bland annat delade med sig av ett brev till försvarsminister Prader om studier av Bofors pansarvärnspjäs 1110 och bidrog med annan relevant information och samordning. Stolberg, som även arbetade för FFV i Österrike, hade därtill även särskild kontakt med Hamilton 1967 angående Österrikes beställning av Carl Gustaf-granatgevär.⁴⁹

År 1969 bistod försvarsattaché Bertil Carlström Husqvarna Vapenfabrik och deras dotterbolag i Graz i försäljningen av motorsågar till Bundesheers pionjärenheter. Eftersom företaget hade begränsad erfarenhet av det österrikiska försvaret vände de sig till Carlström och den svenska handelskammaren för att ge evenemanget ett officiellt intryck, bland annat genom att diskutera inbjudningar. Carlström föreslog konkreta åtgärder, såsom relevanta höga militärer och förband att bjuda in, lämpliga tidpunkter samt övrig rådgivning. Han erbjöd även sin egen närvaro för att ytterligare stärka det officiella framträdandet.⁵⁰ Även om det är oklart om demonstrationen slutligen genomfördes, illustrerar händelsen Carlströms direkta och hjälpsamma inställning i sitt stöd till svenska företag.

⁴⁷ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965 [Sverre R:son Sohlman, Brev till försvarsattaché Gustaf Hamilton, 26/2–1963].

⁴⁸ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, Brev till Claes Grill, 29/4–1965]; Claes Grill, kapten vid artilleriet fram till 1950, anställd vid Bofors mellan 1950 och 1982, där han huvudsakligen arbetade med exportförsäljning till Europa och Sydamerika. Han började som teknisk kundkontakt, avancerade till en ledande roll inom försäljningen och blev senare försäljningschef för Europa. Parallellt med sin karriär på Bofors förblev Grill reservofficer vid fältskykåren vid arméförvaltningen fram till 1973; Sancte Örjens Gille. *Claes Eric Grill*. (2014). <https://orjensgille.se/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2020/10/Claes-Eric-Grill.pdf> (Hämtad 2024-12-31).

⁴⁹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965 [Franz-Josef von Stolberg-Stolberg, Brev till försvarsattaché, 7/7–1964]; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

⁵⁰ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971 [Korrespondens mellan försvarsattaché Bertil Carlström, direktör Bernhard Ewerlöf och Willem de Gier, 14/8–1969, 26/9–1969, 29/9–1969].

Försvarsattachéernas kontakter med svensk försvarsindustri präglas genomgående av öppenhet och en tillmötesgående inställning, utan tecken på ifrågasättande från någondera sidan. Sammantaget ger detta intrycket att direkta kontakter för informationsdelgivning och rådgivning utgjorde en integrerad och väl förankrad del av ett bredare etablerat fenomen inom den svenska försvarsattachékåren.

Spridning av korrekt information

Under undersökningsperioden förekom särskilda fall där missvisande eller felaktig information om Saab-flygplan spreds i österrikisk media, vilket bedömdes kunna skada svenska intressen. I sådana situationer tog försvarsattachéerna initiativ till defensiv marknadsföring med spridning av korrekt information för att skydda och stärka den österrikiska allmänhetens samt den politiska och militära ledningens bild av och relationer till Sverige, flygvapnet och Saab, med målet att främja försäljningarna.⁵¹

Ett sådant fall inträffade i november 1961 när den österrikiska tidningen *Oberösterreichische Nachrichten*, med kopplingar till det konservativa ÖVP, publicerade en kritisk artikel om de nyligen inköpta Saab J 29 Tunnan-jaktflygplanen. I artikeln beskrivs flygplanen som omodernt skrot som det svenska flygvapnet inte längre ansåg lämpligt för skarpa insatser. Ett flertal felaktiga och tendentiösa påståenden om flygplanets prestanda, beväpning, underhållsbehov och pris framförs såväl som ifrågasättande av svensk flygsäkerhet och utbildning. Artikeln ger därigenom intrycket att Österrike i stället borde ha anskaffat det påstått överlägsna Fiat G 91.⁵²

Försvarsattaché Tore Lundberg reagerade starkt och beskrev artikeln som “ett mycket elakt och ovederhäftigt angrepp” och misstänkte att affärsintressen låg bakom och ansåg att syftet var att förhindra ytterligare flygplansköp från Sverige. Lundberg bedömde det som nödvändigt, med hänsyn till svenska ekonomiska intressen, att kraftfullt bemöta artikeln och försvara såväl flygvapnet som Saab. I samråd med ambassadör Sven Allard överlämnades en skrivelse till den österrikiske försvarsministern Karl Schleinzer, där artikelns felaktigheter bemöttes, och försvarsledningen uppmanades att ge ett offentligt svar.⁵³

⁵¹ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974

⁵² (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961

⁵³ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961

Lundberg diskuterade även frågan med Schleizer, chefredaktören för den officiella försvarstidningen *Der Soldat*, Franz Lukas, och generalmajor Paul Lube, motsvarande flygvapenchef. Artikeln uppges ha bemötts skarpt i både *Der Soldat* och *Oberösterreichische Nachrichten*, samt av försvarsministern i tv. De goda relationerna mellan Sverige och Österrike, beskrevs därvid av Lundberg som stärkta, och bedömde förutsättningarna för fortsatta försäljningar av J 29 som särskilt gynnsamma och påmanade Sverige och Saab att agera snabbt.⁵⁴ År 1962 genomfördes försäljningen och leveransen av ytterligare en division om 15 Saab J 29 Tunnan.⁵⁵

En liknande incident inträffade i juli 1967, då försvarsminister Praders planer på att anskaffa Saab 105 väckte stor medial uppmärksamhet i Österrike, särskilt på grund av starkt motstånd mot fortsatt köp av svenska flygplan inom landets luftförsvarskommission. Kort därefter skedde en dödsolycka med ett österrikiskt Saab 91-skolflygplan, vilket ledde till ogynnsam rapportering om svensk flygsäkerhet baserad på missförstått haveristatistik. Förtydliganden från österrikiska försvarsministeriet och dementier från den svenska ambassaden, bedömdes inte ha fått önskad effekt. I samband med detta beskriver Hamilton det som sin uppgift att “vaksamt parera de ofta illasinnade attacker från olika håll för att misstänkliggöra eller försvaga motiveringen för ett svenskt köp”. I november samma år tog han, tillsammans med pressattaché Åke Berg, initiativ till informationsinsatser om svensk flygsäkerhet i samband med parlamentets diskussioner om Bundesheers säkerhetsfrågor och erbjöd delgivning av flygvapnets kunskap och erfarenheter.⁵⁶

Dessa anmärkningsvärda incidenter visar hur försvarsattachéer såg det som sin uppgift att försvara Saab och svenska affärsintressen genom att sprida korrekt information och omvandla defensiv marknadsföring till offensiv sådan. Det framgår också hur försvarsindustrins intressen i praktiken likställdes med nationens, flygvapnets och deras egna.

⁵⁴ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E 1:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

⁵⁵ Information från SIPRI, Arms Transfers Database.

⁵⁶ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

Förevisning av svenska försvarsprodukter

Försvarsattachéerna biträdde även initiativ till förevisning av svenskt försvarsmateriel, bland annat genom journalistbesök och offentliga demonstrationer, vilket därigenom kan förstås som en form av offensiv marknadsföring.

Arkivmaterialet visar att försvarsattaché Hamilton under 1966–1967 i korrespondens med ambassadör Lagerfelt betonar vikten av journalistbesök och uppmanar pressattaché Berg att bjuda in försvarsskribenterna Franz Lukas och Walther Urbanek. När besöket planeras till maj 1967 är det Hamilton som utformat programmet. Korta notiser förekommer även om österrikiska reportageresor till svenska förband och försvarsindustrier, men dessa verkar ha huvudsakligen hanterats av ambassadens pressattachéer och företagens pressavdelningar snarare än försvarsattachéerna själva.⁵⁷

Försvarsattachéerna bistår även mer aktivt med rådgivning till svenska försvarsmyndigheter och företag vid planering av besök och demonstrationer. Exempelvis medverkade Hamilton i planeringen för försvarsminister Praders Sverigebesök 1965, som bland annat innehöll en förevisning av J 35 Draken och besök hos Saab i Linköping. 1975 rekommenderade försvarsattachén Erik Envall att generalmajor Sven-Olof Olin, chef för huvudavdelningen för flygmateriel vid Försvarets materielverk, skulle bjuda in Franz Sailer, en nyckelperson inom flygplansfrågor vid österrikiska försvarsministeriet, till Sverige. Envall påpekade att en sådan inbjudan skulle kunna främja Saabs affärsrelationer, eftersom Sailer själv hade uttryckt ett särskilt intresse för ett sådant besök.⁵⁸

1980 deltog försvarsattaché Dag Törnblom i planeringen av generaltruppinspektör Hubert Wingelbauers besök till Sverige och föreslog ett program som inkluderade en demonstration av Saab 37 Viggen. Med detta framhöll Törnblom att även om förhoppningarna på en österrikisk beställning var låga, skulle det ge ett defaitistiskt intryck att inte förevisa flygplanet.⁵⁹

Särskilt anmärkningsvärt i försvarsattachéernas försäljningsfrämjande insatser är Hamiltons framträdande roll i planeringen av den svenska flyguppvisningen i Zeltweg, Österrike, i juni 1967 och hur tillfället utnyttjades för att marknadsföra Saab

⁵⁷ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

⁵⁸ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976.

⁵⁹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(–06–30).

105. En fördjupad genomgång av denna händelse och dess bakgrund bedöms därför som relevant.

De svenska ansträngningarna att ersätta Österrikes J 29 fokuserade inledningsvis på försäljning eller uthyrning av begagnade Saab J 35A Draken, som sedan 1962 varit föremål för österrikiskt intresse och ingått i en utredning om jaktflygplansanskaffning. Mellan 1965 och 1967 rapporterade Hamilton dock ett växande österrikiskt intresse för Saab 105. I diskussioner med överste von Arbin, vid Saab, framhölls också Saab 105 som ett billigare och möjligen lämpligare alternativ. I februari 1967 bedömde Hamilton att ekonomiska begränsningar gjorde ett österrikiskt köp av moderna jaktflygplan osannolikt och noterade att landet sökte alternativa lösningar. Han rekommenderade därför chefen för flygvapnet, Lage Thunberg, att det från svensk sida vore gynnsamt att skifta fokus och snarare propagera för Saab 105, som bland annat försvarsminister Prader visat upprepat intresse för.⁶⁰

Hamilton kopplade detta till det planerade besöket av Flygvapnets Uppsalaskolor, F 20, i Österrike i juni 1967, där han sedan januari deltagit i planeringen för och identifierade en möjlighet att använda uppvisningen för att marknadsföra Saab 105, då den förväntades få stor publicitet - något han menade "bör på allt sätt tillvaratagas". Således föreslog Hamilton för flygvapenchefen att F 20:s besök inte bara skulle inkludera J 29 som ursprungligen planerat, utan även Saab 105. Alternativt föreslog han att uppvisningsgruppen från F 5 Ljungbyhed, på väg hem från flygutställningen i Paris, skulle göra ett stopp i Österrike för demonstration av Saab 105 – vilket också blev den slutliga lösningen.⁶¹

Utöver sina formella uppgifter koordinerade försvarsattaché Hamilton med Rydberg och Kowatsch för Saab inför besöken. I korrespondens med Rydberg framhöll han uttryckligen att aktivt arbetat för Saab i deras försäljningsansträngningar. Han samordnade också med Kowatsch för att informera pressen om flygbesöken. På svenska nationaldagen den 6 juni arrangerade Saab och Kowatsch en större tillställning,

⁶⁰ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

⁶¹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

"Heurigenabend", med gäster från både svenska flygvapnet och Bundesheer, där de däribland samrådde om inbjudningar.⁶²

De svenska besöken och flyguppvisningarna den 5–10 juni 1967, med däribland Österrikes försvarsminister och försvarsutskott närvarande, beskrevs av både Hamilton och ambassadör Lagerfelt som utomordentligt lyckade och betydelsefulla. Ambassadören betonade att evenemanget ägde rum vid en mycket läglig tidpunkt och ytterligare stärkte de goda relationerna mellan ländernas försvarsmakter, men underströk att det inte var en så kallad "sales promotion tour" i kontrast till tidigare amerikanska och franska besök. Även om inga formella försäljningssamtal beskrivs ha ägt rum, ansåg Lagerfelt besöken vara värdefulla för Sverige då de uppvisade en samlad svensk försvarspresentation. Lagerfelt framhöll särskilt flyguppvisningen med Saab 105 som av väsentlig betydelse apropå den österrikiska försvarsledningens beslut om ersättare för J 29. Även direktör Arne Rydberg och vd Tryggve Holm på Saab var mycket nöjda och beskrivs ha särskilt uppskattat Hamiltons "utomordentligt snabba och för våra förhandlingar betydelsefulla 'action'".⁶³

Den 20 juni, drygt en månad efter besöken och flyguppvisningen, tillkännagav försvarsminister Prader att det österrikiska flygvapnet hade beslutat att inledningsvis beställa 20 Saab 105.⁶⁴ Försvarsattachén framstår som en central aktör i denna svenska försäljningsframgång genom att, i nära samordning med Saab, ha bidragit till att strategiskt inrikta försäljningsinsatserna, identifiera ett gynnsamt tillfälle för en uppmärksammas föreläsning av flygplanet samt praktiskt förbereda för att maximera dess genomslag.

Sammanfattningsvis visar detta hur försvarsattachéerna biträdde svenska försvarsmyndigheter och företag i försäljningsfrågor genom både indirekt och direkt stöd. Indirekt stöd innefattade strategisk rapportering och informationsinsamling för att skapa gynnsamma förutsättningar, medan det direkta stödet omfattade mer konkreta

⁶² (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

⁶³ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974 [Ambassadör Karl-Gustaf Lagerfelt, "Försvarsminister Sven Anderssons besök i Wien 5–9 juni", 21/6–1967]; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967 [Försvarsattaché Gustaf Hamilton, "Flygplansförsäljning till Österrike", 14/–1967; Arne Rydberg, Brev till försvarsattaché Gustaf Hamilton, 20/7–1967].

⁶⁴ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

och aktiva insatser som informationsutbyte med försvarsindustrin, spridning av korrekt information och arrangemang av förevisningar.

4.2 Hur biträdde försvarsattachéerna svenska försvarsmyndigheter i frågor om inköp av försvarsmateriel från Österrike 1957–1981?

4.2.1 Försäljningsfrämjande stöd till motköp

För att ge en kontextuell förståelse av hur svenska försvarsattachéer generellt förväntades biträda svenska försvarsmyndigheter i frågor om försvarsmaterielinköp redovisas inledningsvis de rådande instruktionerna för försvarsattachéerna samt uttalanden och beskrivningar från chefer inom det svenska försvarsväsendet. Därefter följer en fördjupning av hur försvarsattachéerna i Österrike agerade i praktiken under perioden 1957–1981.

Vid tiden rådande föreskrifter från 1957, avseende svenska försvarsattachéers stöd i frågor om inköp fastställs följande:

3 § c) Försvarsattaché har beträffande land där han är placerad till uppgift att, i den utsträckning chefen för försvarsstaben det föreskriver biträda under försvarsdepartementet lydande central förvaltningsmyndighet och försvarets forskningsanstalt vid beställning och besiktning av materiel och beträffande övriga med anskaffning av krigsmateriel sammanhängande frågor, samt att, därest påkallas, företräda sådan myndighet vid anskaffning av materiel.⁶⁵

I yttranden till riksdagen 1968 avseende försvarsattachéorganisationen fördjupas bilden av försvarsattachéernas roll i att stödja svenska inköp av försvarsmateriel. Särskilt flygvapenchefen Thunberg betonade att försvarsattachéerna utgör en viktig länk mellan värdlandets industri och svenska myndigheter. Tillsammans med andra aktörer, som chefen för arméförvaltningen, beskrivs hur försvarsattachéerna ofta kontaktas av värdlandets myndigheter eller industri redan i tidiga projektfaser och själva aktivt lokaliserar intressant materiel. Försvarsattachéerna beskrivs förmedla unik information, som inte är tillgänglig via fackpressen, genom kontakter med utländska myndigheter, deltagande i övningar och besök vid materieldemonstrationer. Vid mer konkret intresse för specifik materiel beskrivs arméförvaltningen ofta begära kompletterande

⁶⁵ Kbr 25/1 1957. *Särskilda föreskrifter för försvarsattaché vid svensk beskickning*,

information via försvarsattachéerna eller organisera studieresor där de bistår med praktiska arrangemang som besökstillstånd och hantering av sekretessfrågor. Under själva inköpsprocessen beskrivs försvarsattachéerna även biträda vid ansökningar om exportlicenser och bistå med uppföljning av leveranser, betalningar, reservdelskataloger och tekniska justeringar.⁶⁶

Vad gäller försvarsattachéerna till just Österrike, framträder det tydligt i arkivmaterialet hur dessa bidrog med stöd i frågor rörande inköp av försvarsmateriel. Deras insatser fokuserade huvudsakligen på att lokalisera och förmedla information om potentiella österrikiska försvarsprodukter som kunde vara av intresse för den svenska försvarsmakten. Det övergripande syftet med detta framstår dock som strategiskt, där motköp av österrikiskt materiel användes som ett verktyg för att främja de svenska försäljningsansträngningarna.⁶⁷ Följaktligen kan försvarsattachéernas stöd i inköpsfrågor också ses som en integrerad del av deras arbete för att främja svensk försvarsmaterielexport.

Diskussionerna kring eventuella svenska inköp av österrikiskt försvarsmateriel pågick huvudsakligen under perioden 1959–1967, med särskilt stor intensitet från 1965 och en kulmen 1967 i samband med den svenska försäljningen av Saab 105 och Carl Gustaf-granatgevär. Vid denna tid bedömde både försvarsattaché Hamilton och ambassadör Lagerfelt att Österrike och dess försvarsindustri hade begränsat att erbjuda Sverige. Den österrikiska försvarsindustrin betraktades som mycket liten och inte jämförbar med den svenska som vid tiden beskrevs som i stort sett självförsörjande inom de produktkategorier som Österrike kunde tillhandahålla. Därmed ansågs eventuella svenska inköp kunna ha en negativ inverkan på den inhemska försvarsindustrins produktion för det svenska försvaret.⁶⁸

Trots detta framhölls och studerades vissa österrikiska försvarsprodukter som potentiellt intressanta för Sverige, särskilt inom områden som stridsfordon, terränggående fordon, gevärsammunition, ljudmätutrustning för fältartilleri, pontonbromateriel och pilotskodon. Av dessa framstår tre österrikiska försvarsprodukter som särskilt betydelsefulla: terrängbilarna "Haflinger" och

⁶⁶ 1968:182 *Utlåtande i anledning av motion om begränsning av den nuvarande försvarsattachéorganisationen*, s. 11–15.

⁶⁷ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

⁶⁸ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974.

"Pinzgauer" samt 7,62 mm gevärsammunion, där processerna kring de två senare är nära sammankopplade.⁶⁹ Försvarsattachéerna spelade en aktiv roll i att lyfta fram inköp av dessa produkter som en del av arbetet med att stödja svenska försäljningsansträngningar. Nedan följer en närmare redogörelse och analys av deras centrala roll och stöd i dessa processer.

Den österrikiska terrängbilen Steyr-Puch Haflinger identifierades av försvarsattaché Tore Lundberg som särskilt intressant och väl lämpad för svenska behov under förbandsövningar i Österrike i november 1961. I en rapport till försvarsstaben föreslog han att fordonet borde övervägas för inköp eller som en del av en motköpslösning, med hänvisning till Sveriges intresse av att säkra fortsatta leveranser av försvarsmateriel, särskilt flygplan och luftvärn, till Österrike. Lundberg bistod i ärendet för Kungliga Armétygförvaltningen genom att upprätthålla god kontakt med tillverkaren och blev däribland, tillsammans med sin hustru, inbjuden till direktör Wilhelm Röschs hem i Graz. År 1962 rapporterades det att fem Haflinger-terrängbilar hade levererats till den svenska armén för utprovning. Armén valde dock senare att anskaffa terrängbilar från Volvo.⁷⁰

Terränglastbilen Steyr-Puch Typ 710 Pinzgauer utgjorde ytterligare en österrikisk försvarsprodukt av särskilt intresse, vilken försvarsattaché Hamilton i november 1965 informerade fordonsbyrån vid Kungliga Arméförvaltningen om. Arméförvaltningen ansåg Pinzgauer vara mycket intressant att undersöka närmare som en del av projekteringsarbetet för nya svenska terrängbilar. På Arméförvaltningens uppmaning bistod Hamilton därför med insamling av detaljerad information om fordonet, inklusive uppgifter om pågående utvecklingsarbete, beställningar och leveranser, tekniska specifikationer, utprovningmöjligheter samt kostnader. Under 1966 besökte en delegation från Arméförvaltningen Österrike för att närmare studera Pinzgauer.⁷¹

I oktober 1966 framhöll Hamilton emellertid att en anskaffning av Pinzgauer-terrängbilar skulle innebära en reduktion av den svenska tillverkningen och föreslog därför att man från svensk sida skulle överväga licenstillverkning av fordonet via

⁶⁹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

⁷⁰ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965;

⁷¹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

Volvo. Förslaget tycks ha beaktats, då Hamilton i maj 1967 skickade en officiell förfrågan till det österrikiska försvarsministeriet om att en svensk delegation från Arméförvaltningen skulle få genomföra ett besök för att diskutera möjligheterna till svensk tillverkning av Pinzgauer.⁷²

Intresset för och processen kring Pinzgauer är, som tidigare nämnts, nära kopplad till försvarsattaché Hamiltons parallella arbete med att stödja inköp av 7,62 mm gevärsammunition. Hamiltons insatser för att främja detta inköp framstår dock som särskilt anmärkningsvärda i förhållande till de samtidigt pågående försäljningsförsöken av Saab 105 och Carl Gustaf-granatgevär.

I september 1966 begärde inköpsdirektören vid Arméförvaltningen den svenska ambassadens i Wiens stöd i upphandlingen av 7,62 mm ammunition för 1968, inklusive insamling av information om större leverantörer till Bundesheer. Redan i mars hade försvarsattaché Hamilton identifierat Österrikes exportpotential för finkalibrig ammunition, utifrån Hirtenberg Patronenfabriks, HPF, överkapacitet. Efter Arméförvaltningens förfrågan kontaktade Hamilton HPF:s direktör, friherre August von Mengersen, som visade stort intresse för samarbetet och däribland bjöd in Hamilton till ett fabriksbesök.⁷³

Hamilton hade nära kontakt med HPF:s direktör von Mengersen och tog del av företagets anbud till Arméförvaltningen, men deltog däremot inte i förhandlingarna. Som försvarsattaché fungerade han som länk mellan HPF och Arméförvaltningen, särskilt vid planering av besök till Sverige, och upprätthöll således goda relationer med både det österrikiska försvarsministeriet och von Mengersen. Detta illustreras av att von Mengersen och försvarsminister Prader bjöds på middag vid den svenska ambassaden, samt att Hamilton vid ett annat tillfälle anordnade en middag för von Mengersen i sin privata bostad.⁷⁴

Svenska planer på inköp av gevärsammunition kopplades tidigt av försvarsattaché Hamilton tillsammans med ambassadör Lagerfelt till ansträngningarna att marknadsföra försvarsmateriel från främst Saab, men även Bofors, Standard Radio & Telefon AB och FFV. De framhöll den österrikiska politiska och militära ledningens

⁷² (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

⁷³ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

⁷⁴ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

starka ambition att etablera export av försvarsmateriel, särskilt gevärsammunion. De framhöll att även mindre svenska beställningar, såsom ammunition och Pinzgauer-terrängbilar, kunde ha en psykologisk och handelspolitisk betydelse som främjade de pågående svenska försäljningsinsatserna.⁷⁵

På liknande sätt som Hamilton och Lagerfelt använde inköp av österrikisk ammunition för att främja Saabs flygplansförsäljning, betraktade försvarsminister Prader en eventuell svensk ammunitionsorder från HPF som en handelspolitisk motprestation för Österrikes beställning av Carl Gustaf-granatgevär och försvarsmaterielköp från Sverige. Prader framhöll inför försvarsminister Sven Andersson att en sådan order skulle gynna de bilaterala relationerna och stärka ländernas säkerhetssamarbete. Han betonade dessutom försvarsattaché Hamiltons centrala roll i dessa förhandlingar.⁷⁶

Hamilton framhöll för Lagerfelt att idén om att anskaffa österrikisk ammunition var hans egen och inte avsåg att "kompensera" för köpet av granatgevär. Syftet, förklarade han, var snarare att göra de österrikiska inköpen av svenska flygplan, såsom Saab 105, mer acceptabla ur ett ekonomiskt och politiskt perspektiv. Han uttryckte därigenom sitt missnöje över att eventuella ammunitionsaffärer snarare hade kopplats till FFV och dess granatgevär än till Saabs flygplansförsäljning, som han uttryckligen hade verkat för att främja.⁷⁷

Hamilton framstår som särskilt pådrivande i frågan om motköp. I en rapport om flygplansförsäljning till Österrike från augusti 1967, avsänd till försvarsminister Andersson och cheferna för försvarsstaben, flygvapnet, flygförvaltningen och beskickningen i Wien, påtalade Hamilton uttryckligen att "det ankommer också på de svenska myndigheterna att med förståelse behandla österrikiska anbud om inköp av terrängbilar och 7,62 mm ammunition" och betonade således vikten av att Sverige visar intresse för de försvarsprodukter som Österrike vill exportera. Några ytterligare

⁷⁵ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974.

⁷⁶ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

⁷⁷ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

diskussioner eller svenska beställningar av varken Pinzgauer eller ammunition från HPF verkar emellertid inte ha genomförts.⁷⁸

Sammanfattningsvis biträdde svenska försvarsattachéer myndigheter i materielinköp genom att lokalisera intressant materiel, agera mellanhand mellan svenska och österrikiska aktörer samt bistå med kompletterande information och arrangemang. För Lundberg och särskilt Hamilton under perioden 1959–1967 hade stödet till inköp en tydligt försäljningsfrämjande funktion genom att skapa gynnsamma förutsättningar för svensk försvarsexport och därigenom stödja svenska försäljningsansträngningar.

4.3 Hur förändrades försvarsattachéernas eventuella stöd till svensk försvarsexport till Österrike 1957–1981?

Under den inledande perioden av undersökningen, med Tore Lundberg och Gustaf Hamilton som försvarsattachéer 1957–1968, framstår stödet till svenska myndigheter och företag i försvarsmaterielexport som omfattande, särskilt under åren 1965–1967, detta i enlighet med undersökningens två första operationaliserade frågeställningar. Det var också under denna tid som de mest betydande försäljningarna av försvarsmateriel till Österrike genomfördes.⁷⁹

Perioden 1968–1981 avviker dock markant från den föregående och framstår som relativt händelsefattig avseende försäljningar till Österrike och försvarsattachéernas direkta stöd till sådan verksamhet. Under åren 1968–1972 genomfördes emellertid vissa försvarsförsäljningar, inklusive en uppföljningsorder på 20 Saab 105 och leverans av pansarskott m/68 Miniman från FFV. Dessa affärer behandlas dock i princip inte i det bevarade arkivmaterialet, vilket ger intrycket att dåvarande försvarsattaché Bertil Carlströms engagemang i dessa processer var tämligen begränsat.⁸⁰

⁷⁸ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

⁷⁹ (KrA), (FA), Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1 1957–1961; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

⁸⁰ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; Information från SIPRI Arms Transfers Database.

Under den senare perioden intog de svenska försvarsattachéerna en överlag mer passiv och distanserad roll i försäljningsfrågor jämfört med tidigare. Den direkta kontakten med svenska företag var begränsad, med undantag för stödet till Husqvarna vapenfabrik 1969. Arkivmaterialet visar inga tecken på särskild korrespondens eller samarbete med Saab, särskilt inte kring marknadsföring eller försäljningsstrategier, trots Sveriges intresse av att sälja jaktflyg till Österrike. Det finns heller inget dokumenterat stöd för inköp eller identifiering av österrikiska försvarsprodukter kopplade till kompensationsaffärer, som tidigare förekommit.

I stället förefaller försvarsattachéernas fokus ha varit inriktat på bevakning av österrikiska försvars- och försvarspolitiska frågor, vilket kan tolkas som ett indirekt stöd genom att tillhandahålla insikter i frågor relevanta för försvarsmaterielexport. Denna bevakning var mer frekvent och ingående jämfört med tidigare perioder och omfattade årliga rapporter om Österrikes stats- och försvarsbudgetar, fördelningen av medel samt aktuella försvarsfrågor och materielanskaffningar. Särskild uppmärksamhet ägnades åt den så kallade "Bundesheer-reformen" i början av 1970-talet och den politiska turbulensen som omgärdade den, liksom landets utdragna anskaffningsprocess av modernt jaktflyg och andra materielanskaffningar.⁸¹

Dessa avsevärda kontraster i de svenska försvarsattachéernas stöd i försäljningsfrågor från och med slutet av 1960-talet bedöms delvis kunna förklaras genom den försvarspolitiska utvecklingen vid tiden, såväl som förändringar i attachéernas befattningar.

Försvarsattachéerna Carlström och Envall skildrade utförligt krisen inom Bundesheer kring 1970–1972 - med bakomliggande orsaker i politiska motsättningar och ekonomiska svårigheter, och som fullt utlöstes av den omfattande försvarsreformen. Situationen inom försvarspolitiken, försvarsministeriet och Bundesheer skildrades som kaotisk, präglad av djupa konflikter mellan den politiska och militära ledningen samt en utbredd misstro, frustration och ovisshet inom

⁸¹ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 1 1962–1974; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(–06–30).

Bundesheer. Samtidigt uppgavs den ordinarie verksamheten inom försvarsministeriet ha stått nästintill stilla.⁸²

Vidare beskrivs Bundesheers ekonomiska svårigheter ha förvärrats ytterligare, med starkt begränsade – om inte helt obefintliga – möjligheter till nyanskaffningar. En kontinuerlig ökning av fasta administrations- och personalkostnader bedöms ha ytterligare inskränkt utrymmet för materielanskaffningar, som endast utgjorde cirka 10–15 procent av försvarsbudgeten. Fram till omkring 1975 uppges tidigare beställningar, däribland av Saab 105, ha upptagit en huvudsaklig del av materielanslaget.⁸³

Från 1973 och framåt var frågan om österrikisk anskaffning av moderna jaktflygplan ständigt aktuell, med omfattande rapportering från de svenska försvarsattachéerna utifrån såväl medieuppgifter som insikter från landets politiska och militära ledning. Oenighet om målsättningarna för jaktflygets användning, ekonomiska svårigheter och bristande försvarsanslag framgår utifrån försvarsattachéernas bedömningar som huvudsakliga skäl till att anskaffningsbeslut upprepade gånger sköts upp.⁸⁴

Således kan deras mer tillbakadragna och indirekta roll delvis förklaras av deras bevakning och bedömningar av hur österrikiska försvarspolitiska faktorer bidrog till begränsade möjligheter för svensk försvarsmaterielexport.

Försvarsattachéernas rapporter till försvarsstaben och kopior av andra relevanta handlingar visar dock att omfattande försäljningsansträngningar och ingående utvärderingar och förhandlingar om försäljning av Draken och Viggen till Österrike pågick, men att försvarsattachéerna inte längre var direkt involverade i dessa processer som tidigare. I stället intog den svenska beskickningen i Wien, under ledning av ambassadörerna Lennart Petri och Claës Wollin, en mer framträdande roll. Där de bland

⁸² (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976.

⁸³ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976.

⁸⁴ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(–06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978.

annat upprätthöll direktkontakt med den österrikiska politiska och militära ledningen, inklusive försvarsminister Karl Lütgendorf och Saabs representant Heinz Wittgenstein, samt rapporterade direkt till överbefälhavare Stig Synnergren i frågor rörande flygplansförsäljning.⁸⁵

Dessa skillnader bedöms även kunna bero på förändringar i försvarsattachébefattningen i Österrike. I samband med överlämningen från Hamilton till Carlström i juni 1968 skedde en omstrukturering, där tjänsten övergick till en gemensam försvarsattaché för både Schweiz och Österrike, med stationering i Bern.⁸⁶ Detta kan ha påverkat de senare försvarsattachéernas stöd till försvarsexporten till Österrike, då uppmärksamheten och engagemanget behövde fördelas mellan två länder. Stationeringen i Bern kan också ha inneburit att schweiziska försvarsfrågor fick större fokus.

Den tidigare försvarsattachén Hamilton betonade vikten av ständig närvaro i Österrike.⁸⁷ Ambassadörerna i Wien kan därför, genom sin kontinuerliga närvaro i händelsernas centrum, ha haft bättre förutsättningar att bygga och upprätthålla kontakter med beslutsfattare inom Bundesheer och Wittgenstein samt således inta en mer framträdande roll i försvarsfrågor. Samtidigt kan andra faktorer, som inte framgår av arkivmaterialet, ha spelat in, såsom personliga egenskaper, interpersonella relationer eller specifika instruktioner från högre nivå.

En förklaring till de senare försvarsattachéernas begränsade rapportering om österrikiska försvarsprodukter för eventuella inköp till den svenska försvarsmakten kan vara att ansvaret för dessa frågor övergick till andra myndigheter. Handlingar tilldelade försvarsattachéerna visar att Sverige från 1975 ingick i ett militärtekniskt samarbete med Österrike under ledning av Försvarets materielverk. Detta samarbete omfattade bland annat österrikiska delegationers deltagande i svensk försöks- och studieverksamhet samt utbyten och visningar av försvarsmateriel mellan länderna. Försvarets materielverk verkar därmed kunna ha övertagit delar av försvarsattachéernas

⁸⁵ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1979–1981(-06–30); (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978.

⁸⁶ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967; 1968:182 *Utlåtande i anledning av motion om begränsning av den nuvarande försvarsattachéorganisationen*.

⁸⁷ (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967.

tidigare uppgifter, exempelvis kontakter för studier av österrikiskt försvarsmateriel och arrangemang av tekniska besök och diskussioner.⁸⁸

5. Slutsatser och resultatdiskussion

5.1 Slutsatser

Den empiriska undersökningen visar att de svenska försvarsattachéerna i Österrike har bistått både svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor rörande försäljning och inköp av försvarsmateriel. Detta har skett mer eller mindre direkt och varierat avsevärt över den undersökta perioden.

Försvarsattachéerna har indirekt biträtt svenska försvarsmyndigheter i försäljningsfrågor genom sina formella uppgifter i att bevaka Österrikes försvarspolitiska utveckling, inklusive försvarsbudget, materielanskaffningsplaner och nyckelaktörers inställningar. Genom att tillhandahålla ett strategiskt underlag har de biträtt svenska försvarsmyndigheter att identifiera lämpliga tidpunkter för intensifierade försäljningsinsatser, belysa potentiella hinder och bedöma möjligheter och begränsningar för svensk försvarsexport. Detta har möjliggjort välgrundade beslut och bidragit till att anpassa försäljningsstrategier efter Österrikes politiska och ekonomiska förutsättningar.

Det förekommer även att försvarsattachéerna, huvudsakligen Gustaf Hamilton åren 1965–1967, agerade utanför sina formella uppgifter genom att direkt och uttryckligen främja svensk försäljning av försvarsmateriel till Österrike. Istället deltog Hamilton aktivt genom direktkontakt och stöd till svensk försvarsindustri, förslag och genomförande av konkreta åtgärder för hur beskickningen i Wien, tillika försvarsattachén, kan främja exporten av svenskt försvarsmateriel.

Försvarsattachéerna, med Hamilton i spetsen, biträdde svenska företag med information och rådgivning genom direktkontakt med företrädare för försvarsindustrin. De förmedlade strategisk information, samordnade försäljningsinsatser och underlättade kontakter med nyckelaktörer. Detta stöd framstår som en etablerad och integrerad del av attachékårens verksamhet och bidrog särskilt till att främja Saabs försäljningsinsatser i Österrike.

⁸⁸(KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Bern 1970–1981, F 2:16 Utgående och inkomna skrivelser, 9 1976–1977; (KrA), (FA), Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20 Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976.

Vidare arbetade särskilt försvarsattachéerna Hamilton och Lundberg aktivt för att sprida korrekt information om svenskt försvarsmateriel. Under perioden tog försvarsattachéerna flera initiativ för att bemöta kritik och vilseledande uppgifter, särskilt om svenska flygplan, som förekom i österrikiska medier och hotade svenska ekonomiska intressen och försvarsexport. Genom målmedveten och defensiv marknadsföring, bedömdes bilden av Sverige, det svenska flygvapnet och Saab ha stärkts bland både allmänhet och beslutsfattare i Österrike, vilket bidrog till att främja svensk försvarsexport.

Försvarsattachéerna bidrog till försäljningsfrämjande insatser genom att initiera, planera och bjuda in journalister, politiker och höga militärer till Sverige. Besöken syftade till att visa upp och marknadsföra svenskt försvarsmateriel för export. Särskilt anmärkningsvärt var Hamiltons centrala roll i planeringen och marknadsföringen av Saab 105 vid flyguppvisningen i Zeltweg 1967, ett framträdande inslag i svenska försäljningsansträngningar.

Resultaten visar även att försvarsattachéernas stöd till svenska inköp av försvarsmateriel i Österrike i hög grad fungerade som ett indirekt stöd för samtida svenska försäljningsansträngningar och kan betraktas som en integrerad del av deras arbete för att främja svensk försvarsmaterielexport. Genom att identifiera, förmedla information och verka för inköp av österrikiska försvarsprodukter, såsom terrängfordon och gevärsammunition, strävade särskilt försvarsattaché Hamilton uttryckligen efter att göra österrikiska köp av svenska Saab-flygplan mer politiskt och ekonomiskt acceptabla, för att därigenom underlätta försäljning.

Dessa sorters mer direkta stöd framgår nästintill uteslutande under de två inledande försvarsattachéerna perioden 1957–1968, med särskild betoning på Hamilton åren 1965–1967. Efter 1968 förändrades försvarsattachéernas stöd avsevärt och präglades under perioden 1968–1981 av en mer indirekt och distanserad roll i försäljningsfrågor, med fokus på analyser av det försvarspolitiska tumultet i Österrike och den utdragna beslutsprocessen kring anskaffning av jaktflygplan. Den tillbakadragna rollen kan delvis förklaras av ogynnsamma förutsättningar för inköp av svenskt försvarsmateriel, särskilt Saab-jaktflygplan, samt övergången till dubbelbefattningen i Schweiz från 1968 och Försvarets materielverks övertagande av vissa uppgifter. Ambassadören i Wien tog därmed en mer framträdande roll i försvarsfrågor under denna period.

Resultaten visar sammantaget på en tydlig motsättning mellan försvarsattachéernas formella instruktioner, som inte omfattade direkt stöd i försäljningsfrågor, och den faktiska praxis som undersökningen har belyst.

5.2 Resultatdiskussion

Antalet dokumenterade fall av direkt stöd i försäljningsfrågor är förhållandevis begränsat i relation till undersökningsperiodens omfattning och är huvudsakligen koncentrerade till försvarsattachéerna Hamilton och Lundberg under perioden 1959–1967, med särskilt fokus på åren 1965–1967. Detta väcker frågor om resultaten kan generaliseras, både avseende svenska försvarsattachéers verksamhet i Österrike under perioden 1957–1981 och deras roll inom försvarsattachékåren generellt vid denna tid.

De specifika fall som undersökningen redogör för är emellertid särskilt anmärkningsvärda både i omfattning och i det explicita stöd som uttrycktes till svensk försvarsexport. Det framträdande är dock inte enbart försvarsattachéernas faktiska ord och handling, utan hur naturligt, oemotsagt och därigenom vedertaget detta stöd framstår, vilket således anses indikera förekomsten av en sådan praxis bland svenska försvarsattachéer på bredare front.

Försvarsattachéernas verksamhet i Österrike skilde sig förvisso från deras svenska kollegors i andra länder, då det saknades en kontinuerlig närvaro av stationerade svenska försvarsattachéer i landet under perioden. Vidare utmärkte sig Österrike som försvarsmarknad för Sverige med ett huvudsakligen enkelriktat handelsflöde av försvarsmateriel, där betydande försäljningsmöjligheter fanns och genomfördes, men där det svenska intresset för inköp av österrikiska försvarsprodukter var begränsat, vilket följaktligen inverkade på försvarsattachéernas biträde vid inköp i relation till försäljning. Således skulle det kunna antas att försvarsattachéerna i Österrikes verksamhet, roll och stöd i dessa frågor skiljer sig åt och inte nödvändigtvis var i detalj representativa för deras kollegor inom den svenska försvarsattachékåren stationerade i länder som USA, Storbritannien och Frankrike med betydande försvarsindustrier och svensk försvarsimport därifrån, med en eller flera ständigt stationerade försvarsattachéer, med biträdande sådana eller indelning med respektive flyg-, armé- och marinattachéer.

Det bör samtidigt beaktas att Lundberg och Hamilton, utöver att vara försvarsattachéer till Österrike, även innehade befattningen som chefer för

försvarsstabens attachéavdelning. Det är därför rimligt att anta att deras syn på försäljningsfrämjande stöd till svensk försvarsindustri kan ha präglat samtida svenska försvarsattachéers arbete, vilket i sin tur återigen kan tyda att detta utgjorde en vedertagen praxis.

Vidare är det osannolikt att försvarsattachéernas framträdande stödinsatser undgick deras överordnade kännedom, då de rapporterade direkt till chefen för försvarsstaben och ofta inkluderade därtill både överbefälhavaren och försvarsministern i sitt arbete. Att deras verksamhet kunde fortlöpa utan några noterbara invändningar tyder på att deras agerande skedde med överordnades godkännande och således ingick i en bredare accepterad praxis.

Sammantaget indikerar undersökningens resultat därmed att direkt stöd till svensk försvarsexport inte endast förekom som enskilda initiativ, utan snarare utgjorde en allmänt förekommande företeelse inom den svenska försvarsattachékåren under denna period. Detta kan därmed ha bidragit till att försvarsattachéernas biträde till svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning av försvarsmateriel formellt inkluderades i den uppdaterade förordningen för svenska försvarsattachéer från 1985, vilken gäller än idag.

Undersökningens resultat visar som sagt på förekomsten av en etablerad praxis av informellt samarbete mellan svenska försvarsattachéer, beskickningspersonal och företrädare från svenska försvarsföretag för att främja svensk försvarsexport, detta frånskilt från formella bestämmelser. Denna företeelse kan förstås som en *praxisgemenskap*, där informella nätverk och grupper formar lärande genom gemensam praktik. Genom teorin om *praxisgemenskaper* kan man förstå hur denna gemensamma praxis, bestående av gemensamma rutiner, resurser och diskurser, har etablerats och upprätthålls mellan dessa aktörer med olika roller och organisatoriska tillhörigheter.

Dessa aktörer förefaller dela ett *gemensamt kunskapsområde* som präglas av djup förtrogenhet med Sveriges säkerhetspolitiska situation och en förståelse för den inhemska försvarsindustrins betydelse - och därmed behovet av försvarsexport. Därigenom verkar gruppen enas i ett gemensamt övergripande intresse och mål i att främja försäljningen av svenskt försvarsmateriel. Ett anmärkningsvärt inslag i detta är aktörernas i stor utsträckning gemensamma militära bakgrund, där flera representanter för försvarsindustrin har gedigen erfarenhet som yrkesofficerare eller kvarstår som reservofficerare. Civila direktörer som Nils-Magnus von Arbin och Claes Grill omnämns, och förefaller även betraktas, i första hand utifrån sina militära grader,

"överste" respektive "kapten". Detta, i kombination med försvarsattachéernas öppna och tillmötesgående korrespondens, kan vidare ses som ett uttryck för de nära civil-militära relationerna mellan försvarsmakten och försvarsindustrin.

Vidare fungerar medlemmarna som en *social gemenskap* genom att upprätthålla nära relationer präglade av ömsesidigt engagemang för deras gemensamma mål. Gemenskapen upprätthålls och förstärks genom kontinuerliga personliga interaktioner och relationer. Särskilt relationen mellan försvarsattachéer och deras beskickningschefer präglas av förklarliga skäl av tätt samarbete och noggrann koordinering. Vidare exemplifiera detta i försvarsattachéernas, i synnerhet Hamiltons, kontinuerliga kontakt med företrädare för svensk försvarsindustri, som innefattade både skriftlig korrespondens och fysiska möten av varierande formalitet, däribland i respektives hem tillsammans med familj. Dessa interpersonella kontakter bidrog sannolikt till att stärka gemenskapen och skapa ett klimat av öppenhet, förtroende och gemensamt ansvarstagande. Detta framgår tydligt av hur försvarsattachéerna självmant och aktivt involverade försvarsföretagens representanter i sitt arbete, bland annat genom att dela information om sin verksamhet och sina kontakter med Österrikes politiska och militära ledning för att underlätta samarbetet och främja det gemensamma intresset.

Adler beskriver även hur praxisgemenskaper fungerar som lärandegemenskaper där individer förvärvar kunskap genom att delta i andras sällskap. På så vis kan svenska försvarsattachéers stöd till svensk försvarsexport, trots att detta formellt sett inte ingår i deras uppdrag, tolkas som ett resultat av lärande och anpassning genom deras tillhörighet i praxisgemenskaper och den omgivande miljön. För utrikesdepartementets personal vid beskickningen i Wien innefattar deras uppgifter som nämnt att främja svenskt näringsliv och utrikeshandel. Därmed kan dessa diplomater, som medlemmar av en lokal praxisgemenskap, ha influerat försvarsattachéernas agerande i frågor om försäljningsstöd. Samtidigt kan försvarsattachéerna förmodas tillhöra en bredare praxisgemenskap inom den internationella försvarsattachékåren, där de påverkas av sina utländska kollegor. Banerjee och Mackay betonar häri hur den internationella försvarsattachékåren i andra historiska sammanhang utgjort en sorts praxisgemenskap. Såväl Vagts som Stanley och Pearton understryker dessutom försvarsattachéernas etablerade och centrala roll i staters försäljningsansträngningar av försvarsmateriel. Det är således rimligt att anta att svenska försvarsattachéer även influeras av internationella normer och praxis för försvarsexportstöd.

Teorin om praxisgemenskaper är förvisso särskilt allomfattande, men framstår i detta sammanhang fungera som ett särskilt användbart teoretiskt verktyg för att förklara det informella samarbetet mellan försvarsattachéer, beskickningspersonal och företrädare för försvarsindustrin, och sätter deras agerande i ett större sammanhang. Detta inkluderar liknande praxisgemenskaper mellan transnationella diplomater och bygger även vidare på Banerjee och Mackays tidigare forskning. Därigenom visar denna uppsats således på mer sentida exempel på hur försvarsattachéers agerande, praktik och roll kan förstås utifrån praxisgemenskaper.

Vidare har denna uppsats använt kvalitativ textanalys där försvarsattachéernas arkivmaterial noggrant granskats för att urskilja det väsentliga innehållet. Metoden har fungerat väl och gett en god inblick i de enskilda dokumentens innebörd, vilket har möjliggjort identifiering av mönster i olika former av stöd samt försvarsattachéernas roll i frågor om försäljning och inköp av försvarsmateriel.

5.3 Resultat i relation till tidigare forskning

Resultaten av denna undersökning stödjer Vagts samt Stanley och Peartons tidigare forsknings skildring av stater och försvarsattachéers etablerade och centrala roll i den internationella försvarshandeln. Undersökningen visar även hur avsaknaden av formella försäljningsuppgifter, inte nödvändigtvis hindrat försvarsattachéer från att på olika sätt aktivt främja hemlandets försvarsexport.

Vidare bekräftar resultaten forskningens beskrivningar av hur försvarsattachéer i sin verksamhet på olika sätt underlättat för försäljningen och initierat processen, genom att bland annat identifiera marknader och försäljningsmöjligheter samt fungera som mellanhänder mellan svenska och österrikiska myndigheter, men ej deltagit i de faktiska förhandlingarna.

Undersökningen visar att försvarsattachéers stöd varit mer ingående än tidigare beskrivningar. De har inte bara samverkat med försvarsmyndigheter utan även med försvarsföretag tillsammans varit pådrivande i marknadsföringen av svenska produkter och däribland främjat motköp för att stärka försvarsexporten.

Samtidigt framgår ett visst avståndstagande i försvarsattachéernas syn på sin roll i försäljningsfrämjande arbete. I likhet med Stanley och Peartons forskning betraktas de inte formellt som försäljare, med en skillnad mellan formell policy och faktisk praxis, såsom Hagelin belyst bland svenska myndigheters stundom pragmatiska

och dubbeltydiga hållning till försvarsexport, där säkerhetspolitiska och ekonomiska intressen prioriteras i det dolda.

Denna undersökning visar dock ingen markant intensifiering av svenska försvarsattachéers stöd till försäljningsinsatser i Österrike från slutet av 1960-talet, trots den ökande betydelsen av svensk försvarsexport som beskrivs av Karlsson, Krause och Hagelin. Tvärtom framträder en övergång till en mer indirekt roll för försvarsattachéerna. Denna förändring bedöms huvudsakligen bero på faktorer unika för Österrike och speglar inte nödvändigtvis den samtida utvecklingen för svenska försvarsattachéer generellt, varför resultaten inte utesluter att motsatt trend kan ha förekommit i andra länder.

6. Avslutning

6.1 Slutanalys

Sammanfattningsvis har uppsatsens frågeställningar besvarats och därmed har även denna undersökning uppnått sitt syfte i att undersöka Sveriges försvarsattachéer till Österrike och deras stöd till svenska försvarsmyndigheter och företag i frågor om försäljning och inköp av försvarsmateriel och bidragit med ökad förståelse för svenska försvarsattachéers verksamhet och roll för svensk försvarsexport.

Frågeställningarna har besvarats genom kvalitativ textanalys och den empiriska undersökningens resultat har summerats i slutsatser och tolkats genom praxisgemenskaper som teoretiskt verktyg. Undersökningens resultat har återkopplats med tidigare forskning och historiskt kontext för en djupare förståelse och för att belysa likheter och skillnader med tidigare forskning.

6.2 Eget kunskapsbidrag

Denna uppsats bidrar med ny kunskap och ger en ökad förståelse för svenska försvarsattachéers roll i frågor om stöd till svenska försvarsmyndigheter och företag inom försvarsexport. Mot bakgrund av den begränsade tidigare forskningen på området ger studien en första inblick i försvarsattachéernas stöd och deras betydelse för svensk försvarsexport. Uppsatsen visar att svenska försvarsattachéer, trots att försäljningsstöd vid tiden inte ingick i deras formella uppdrag, bidrog ändå med såväl direkt som indirekt stöd. Studien belyser skillnaden mellan formell policy och faktisk praktik och

visar på de olika former som detta stöd kunde anta. Dessutom indikerar resultaten att denna praxis kan ha varit en del av ett bredare mönster.

6.3 Vidare forskning

Resultaten av denna undersökning öppnar för flera möjliga inriktningar för vidare forskning och väcker således intresse för både fördjupning och breddning av ämnet.

En möjlig fördjupning är att skapa en än mer heltäckande och ingående förståelse av såväl svenska försvarsmyndigheters som företags försäljningsfrämjande insatser i exempelvis Österrike genom en än mer omfattande arkivforskning. Detta kan innebära att utöver försvarsattachéernas arkiv även undersöka material från exempelvis Försvarsdepartementet, Utrikesdepartementet, försvarsstaben, försvarets kommando-expedition, Arméförvaltningen, Flygförvaltningen eller Försvarets materielverk samt privata företagsarkiv, såsom Saabs.

En annan relevant inriktning är en bredare undersökning som syftar till att skapa en helhetsförståelse av svenska försvarsattachéers stöd till försvarsexport genom att undersöka och jämföra deras insatser i andra länder med varierande förutsättningar. Länder som USA, Storbritannien, Frankrike, Tyskland, de nordiska länderna och vissa utvecklingsländer kan studeras för att analysera hur närvaron av en eller flera försvarsattachéer, med olika roller och specialiseringar, påverkat stödinsatserna.

Slutligen kan en komparativ studie genomföras för att jämföra svenska försvarsattachéers arbete med andra länders försvarsattachéers stöd till försvarsexport. En sådan analys skulle kunna belysa nationella skillnader och bidra till en djupare förståelse av de strukturella och organisatoriska faktorer som påverkar försvarsattachéers arbete i ett internationellt perspektiv.

7. Käll- och litteraturförteckning

7.1 Källmaterial

Kbr 25/1 1957. *Särskilda föreskrifter för försvarsattaché vid svensk beskickning*

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Militärattachérapporter från Wien, E I:20, 1
1957-1961

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Bern 1970–1981, F 2:16
Utgående och inkomna skrivelser, 9 1976-1977

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 1 1962-1974

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1962–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 2 1979-1981 (-06–30)

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 1 1961–1965

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 2 1966–1967

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 3 1968–1971

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 4 1972–1976

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 5 1977–1978

Krigsarkivet, Försvarsstabens arkiv, Försvarsavdelningen i Wien 1961–1981, F 2:20
Utgående och inkomna handlingar, 6 1979–1981(-06–30)

SFS 1967:83. *Kungl. Maj:ts instruktion för utrikesrepresentationen*

Statsutskottets utlåtande 1968:182 *Utlåtande i anledning av motion om begränsning av den nuvarande försvarsattachéorganisationen.*

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Arms Transfers Database

7.2 Litteratur

Adler, Emanuel. The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation. *European Journal of International Relations*. 14:2 (2008): s. 195-230. DOI: 10.1177/1354066108089241.y

Banerjee, Kiran & Mackay, Joseph. Communities of Practice, Impression Management, and Great Power Status: Military Observers in the Russo-Japanese War.

European journal of international security 5.3 (2020): s. 274–293, 292.

DOI:10.1017/eis.2020.11.

Berglund, Louise & Ney, Agneta. *Historikerns hantverk: om historieskrivning, teori och metod*. (Lund: Studentlitteratur, 2015).

Esaiasson, Peter. *Metodpraktikan : konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 4. (Norstedts juridik, 2012).

Florén, Anders, Henrik Ågren, och Susanna Erlandsson. *Historiska undersökningar: grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. Tredje upplagan. (Lund: Studentlitteratur, 2018).

Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF. *Defence Attachés* (2007), <https://www.files.ethz.ch/isn/38583/dcaf-backgrounder-defence-attaches.pdf> (Hämtad 2024-11-28).

Hagelin, Björn. *Neutrality and Foreign Military Sales: Military Production and Sales Restrictions in Austria, Finland, Sweden, and Switzerland*. (Boulder: Westview Press, 1990).

Karlsson, Birgit. *Svensk försvarsindustri 1945–1992*. Stockholm: Forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FoKK, 2015).

Kjellander, Rune. *Svenska flygvapnets högre chefer 1925–2005: chefsbiografier och befattningsöversikter*. (Värmdö: Rune Kjellander, 2013).

Krause, Keith. *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Malmström, Sten m.fl. *Bonniers svenska ordbok*. 9., [rev.] uppl. (Bonnier, 2006).

Stanley, John & Pearton, Maurice. *The International Trade in Arms*. (London: Chatto & Windus för The International Institute for Strategic Studies (IISS), 1972).

Utrikespolitiska institutet. ”Österrike – Modern historia”. (2024).

<https://www.ui.se/landguiden/lander-och-omraden/europa/osterrrike/modern-historia/> (Hämtad 2025-01-08).

Vagts, Alfred. *The Military Attaché*. (Princeton, N.J: Princeton University Press, 1967).

Veteranklubben Saab, *Saab-minnen [D.1]* 1988: Linköping.